

«διαγωγῆς ἐν τῇ σχολῇ»), ὅσον δι' αὐτὴν τὴν ἀβλαβῆ ἡδονήν, τὴν προερχομένην ἐκ τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως.

ς'. ΕΝΑΛΛΑΓΗ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩΣΙΣ ΠΑΙΔΙΑΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΗΣ. ΑΝΩΤΕΡΑΙ ΜΟΡΦΑΙ ΠΑΙΔΙΑΣ. Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΑΣ

Ἡ μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς σχέσις δὲν εἶναι μόνον σχέσις ἀντιθέσεως, ὡς ἐπανειλημμένως εἶπομεν. Πολλάκις σπουδὴ καὶ παιδιὰ ἐναλλάσσονται πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους, τοῦ μεταπίπτοντος μετὰ τῆς αὐτῆς εὐχερείας ἀπὸ τοῦ σπουδάζειν εἰς τὸ παίζειν καὶ τὰνάπαλιν. Τὴν δευτέραν ταύτην σχέσιν παιδιᾶς καὶ σπουδῆς, ἤτοι τὴν σχέσιν τῆς ἐναλλαγῆς καὶ ἀμοιβαιότητος, ἐξετάζομεν εἰς τὰ ἑπόμενα.

Ἡ αὐτὴ ἐνέργεια χαρακτηρίζεται ὅτε μὲν ὡς παιδιὰ, ὅτε δὲ ὡς σπουδὴ, ἀναλόγως τοῦ τρόπου τῆς ἀσκήσεως αὐτῆς¹. Ἡ πόσις τοῦ οἴνου λ.χ., ὀρθῶς μὲν καὶ μετὰ μέτρου γινομένη, εἶναι ὅ,τι καὶ ἡ σπουδὴ, δηλαδὴ παιδεία· τοῦναντίον ἡ κατάχρησις τῆς οἴνοποσίας καὶ ἡ ἄμετρος καὶ ἄνευ κανόνων καὶ περιορισμῶν μέθη εἶναι παιδιὰ κατὰ τοὺς «Νόμους» (B 673 e κ.έ.)², παιδιὰ δὲ ἐξ ἴσου ἀξιοκατάκριτος πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῶν λοιπῶν ἡδονῶν καὶ τὰς «ἀφροδισίων σπουδᾶς»³. Τὸ σπεῖρειν καὶ γεωργεῖν κατὰ τὸν «Φαῖδρον» (276 b κ.έ.) εἶναι καὶ σπουδὴ καὶ παιδιὰ. Σπουδὴ μὲν εἶναι ἡ κανονικὴ καὶ συνήθης γεωργία τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κήπων, παιδιὰ δὲ τὸ ἑορτικῆς χάριν πρόχειρον φύτευμα εἰς τοὺς «κήπους τοῦ Ἀδώνιδος»⁴.

* Ἄλλοτε ἐναλλάσσεται ἀδιαφόρως ἡ σπουδὴ μὲ τὴν παιδιάν : «εἴτε παί-

διάν ἢ διαγωγὴν. Ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι περὶ μουσικῆς παιδιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ ἡδονὴ εἶναι «κοινή» (1340 a 2), δηλαδὴ «πάντες ἔχουσι αἴσθησιν αὐτῆς» (1340 a 3, πρβλ. 1337 b 28). Ἐν τούτοις ἡ δύναμις τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα : «τιμιωτέρα δ' αὐτῆς ἡ φύσις ἐστὶν ἢ κατὰ τὴν εἰρημένην χρεῖαν». Ἐντεῦθεν ὁ περὶ μουσικῆς λόγος χωρεῖ ἐφεξῆς εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ὡς παιδείας ψυχῶν καὶ ἠθῶν (1340 a 7 κ.έ.).

1. Πρβλ. Συμπ. 180 e 6 κ.έ. : «οἶον δ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ ἄδειν ἢ διαλέγεσθαι... καλῶς μὲν γὰρ πρατιόμενον καὶ ὀρθῶς, καλὸν γίγνεται, μὴ ὀρθῶς δὲ αἰσχροῦν». Καὶ κατὰ τὸν «Φαῖδρον» (258 d) τὸ «γράφειν λόγους» αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι αἰσχροῦν· αἰσχροῦν εἶναι τὸ «μὴ καλῶς λέγειν τε καὶ γράφειν». Πρβλ. καὶ 274 b 6.

2. Πρβλ. Νόμ. Α 636 d 6 κ.έ. «... ἡ σκέψις περὶ τε τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς λύπας ἐν τε πόλεσιν καὶ ἐν ἰδίοις ἠθεσιν· δύο γὰρ αὗται πηγαὶ μεθεῖνται φύσει ἕξειν, ὧν ὁ μὲν ἀρυτόμενος ὅθεν τε δεῖ καὶ ὁπότε καὶ ὁπόσον εὐδαιμονεῖ..., ὁ δ' ἀνεπιστημόνως ἅμα καὶ ἐκτός τῶν καιρῶν τὰναντία ἂν ἐκείνῳ ζῶη».

3. Ἐπιστ. Ζ 326 d 2, πρβλ. 335 b καὶ Φαῖδρ. 276 d 6.

4. Ἐν Πολιτ. Η 545 d 7 κ.έ. ἠθος καὶ ὕψος λόγου, κινούμενον μεταξὺ παιδιᾶς καὶ σπουδῆς.

ζοντα εἴτε σπουδάζοντα ἐννοεῖν δεῖ τὰ τοιαῦτα» (Νόμ. Α 636 c)· «θαῦμα μὲν ἕκαστον ἡμῶν ἠγησώμεθα τῶν ζώων θείον, εἴτε ὡς παίγνιον ἐκείνων εἴτε ὡς σπουδῇ τινι συνεστηκός· οὐ γὰρ δὴ τοῦτό γε γιννώσκομεν» (Νόμ. Α 644 d 7, πρβλ. Ζ 803 c 4). Σύναψις τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν διὰ τοῦ «τέ- και» ἐν Νόμ. Α 643 b 6, Ε 732 d 6, Ι 887 d 4, ἢ τοῦ «και - και» ἐν Νόμ. Ζ 796 d. Πρβλ. : «και γελοῖα και σπουδαῖα» (Ξεν. Κύρ. Παιδ. ΙΙ, 3, 1) και τὸ ἐπίθετον «σπουδογέλοιος» (Στράβ. ΧVΙ, 759, Διογ. Λαερτ. 9, 17).

* * *

Ἡ τρίτη σχέσις εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ ἐννοιολογικοῦ ζεύγους «παιδιά - σπουδῇ» εἶναι ἐκείνη, ἣτις τοποθετεῖ τὴν παιδιὰν παράπλευρον τῆς σπουδῆς και ἐφάμιλλον ἀδελφήν της, ὑψουμένην ἀπὸ τοῦ παιδικοῦ και πεζοῦ ἐπιπέδου της εἰς τὸ ὕψος τῆς σπουδῆς και τῆς παιδείας και συνεργαζομένην μετ' αὐτῆς πρὸς πολιτιστικὴν δημιουργίαν. Ὁ W. Jaeger¹ ὀρθῶς τονίζει, ὅτι τὸ πρόβλημα «παιδεία - παιδιά» ἀνέκυψεν ἀναγκαίως εἰς τὴν πλατωνικὴν σκέψιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν, ἡ παιδεία, εἶχεν ἀποκτήσει τόσον εὐρὸν νόημα, ὥστε ἐσήμαινε τὸν ὅλον πολιτισμόν. Ὁ Πλάτων εἰσήγαγε τὸ στοιχεῖον τοῦ παίγνιου εἰς τὴν παιδείαν τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου και δὴ και ὄχι μόνον εἰς τὴν παιδείαν τῶν παίδων, ὡς εἶδομεν, ἀλλὰ και τὴν μεταπαιδικὴν και τὴν ὄλην ἐν γένει ζωὴν τῶν ἀνθρώπων - πολιτῶν. Ἦδη ὁ Ξενοφῶν (Συμπ. 1) παρετήρησεν : «ἐμοὶ δοκεῖ τῶν καλῶν καγαθῶν ἀνδρῶν [ἔργα] οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα ἀξιωμακόμενα εἶναι, ἀλλὰ και τὰ ἐν παιδιαῖς».

Ὁ λόγος λοιπὸν εἰς τὸ προκείμενον κεφάλαιον θὰ εἶναι περὶ τῆς σπουδαίας ἢ παιδευούσης παιδιαῖς, ὅπως τὴν βλέπει κυρίως εἰς τὸ μέγα πρεσβυτικὸν ἔργον του ὁ πλάστης τοῦ μύθου αὐτῆς Πλάτων. Εἰς τὴν θεώρησιν δὲ τῆς ἀνωτέρας ταύτης περιοχῆς τοῦ παίζειν θὰ ἀφορηθῶμεν ἀπὸ τὴν παράθεσιν τῶν κυριωτέρων παρὰ Πλάτωνι (και τινων παρ' Ἀριστοτέλει) κοσμητικῶν ἐπιθέτων τῆς παιδιαῖς, ἅτινα ἐκφράζουν ἀξιολογικὰς διακυμάνσεις και ἀποχρώσεις τῆς σχέσεως παιδιαῖς και σπουδῆς - παιδείας : «καλή»², «παγκάλη»³, «εὐφημος»⁴, «μέτριος»⁴, «ἐννομος»⁵, «φρόνιμος»⁶, «σώφρων»⁷,

1. Paideia, ΙΙΙ, σ. 43.

2. Ἐπιν. 980 a 9, Πολιτ. Δ 425 a 2, Η 558 b 4 κ.έ., Νόμ. Η 829 b.

3. Φαίδρ. 276 e 1.

4. Φαίδρ. 265 c 1, 278 b 7, Τιμ. 59 d 1.

5. Πολιτ. Δ 424 e 6.

6. Τιμ. 59 d 2.

7. Νόμ. Γ 685 a 7.

«ἔμφορον»¹, «ἔμμελής»², «χαρίεσσα»³, «εὐτρόπελος»³, «εὐτροπος»³, «ἠδεΐα»³, «οὐδαμῆ ἀχάριτος»⁴, «ἀβλαβής»⁵, «αὐτοφυής»⁶, «προσβυτική»⁷, «πραγματειώδης»⁸, «ἐπίπονος»⁹, «οὐδαμῆ σπουδαία»¹⁰, «φαύλη»¹¹, «ἀνειμένη»¹², «ἀνελεύθερος»¹². Πρὸβλ. καὶ τὰ ἑξῆς : «παίγνιον μεμηχανημένον»¹³, «παιδιά τοῦ ἐλευθέρου καὶ πεπαιδευμένου»¹⁴, «παιδιά τοῦ ἀνδραποδώδους καὶ ἀπαιδέτου»¹⁴.

Τὰ ἀνωτέρω παρατεθέντα κοσμητικὰ ἐπίθετα τῆς παιδιᾶς, «ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις», ἀποτελοῦν δι' ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἀρχαῖον λόγιον, «ἀρχὴν παιδείσεως» ὡς πρὸς τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς τελευταῖον πρόβλημα τῆς παρούσης πραγματείας, δηλαδὴ ἀποτελοῦν κατάλληλον ἀφειτηρίαν πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἐν ἰσοτιμίᾳ συζυγίας παιδιᾶς καὶ σπουδῆς - παιδείας.

Ἐκ τῶν ἐπιθέτων τούτων φαίνεται, ὅτι ὁ Πλάτων καὶ εἰς ἄλλα ἔργα του, κατ' ἐξοχὴν δ' ὅμως εἰς τοὺς «Νόμους» του (Βιβλ. Α', Β', Ζ' καὶ Η'), ὡς θὰ δείξωμεν, διακρίνει καὶ συνιστᾷ ἐκθύμως ἀνωτέρας μορφᾶς παιδιᾶς, ὅπως διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας περιλαμβάνει ἢ ἐξετάσθεισα ἤδη ἔννοια τῆς παιδιᾶς, ὡς τινος ἀντιθέτου τῆς σπουδῆς (ἢ συναφῆς πρὸς τὸν χαριεντισμόν, τὴν εὐτραπείαν, τὴν λοιδορίαν, τὴν ἐλαφρότητα, φλυαρίαν, ἔριν, παραπλάνησιν κ.λπ.) καὶ εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται τὰ ἐπίθετα : «φαύλη», «ἀνειμένη», «ἀνελεύθερος», «οὐδαμῆ σπουδαία» κ.λπ.

Παρὰ ταύτας δ' ὅμως καὶ τινὰς ἄλλας ἀδιαφόρους ἀπὸ παιδευτικῆς - ἠθικῆς ἀπόψεως παιδιᾶς, ὑπάρχει τὸ πλῆθος τῶν μορφῶν τῆς παιδευούσης παιδιᾶς, τοῦ καλῶς καὶ σωφρόνως παίζειν, τὸ ὁποῖον ὁ Ξενοφῶν ἐν «Κύρου Παιδείᾳ» (VI, 1, 6. VIII, 3, 47) λέγει : «σπουδῆ παίζειν». Τὰς μορφὰς ταύτας τῆς συστοιχίας παιδιᾶς καὶ παιδείας ὑποδηλώνει ἢ παρὰ Πλάτωνι

1. Νόμ. Σ 769 a 1.

2. Ἀριστοτέλ. Ἠθ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 1 κ.έ.

3. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. X, 6, 1176 b 9.

4. Νόμ. Σ 761 d 5, πρὸβλ. «εὐχάριτες» Ξεν. Κύρ. Παιδ. II, 2, 12, τὸ «εὐχαρι» Ξεν. Ἀγῆσ. 8, 1, Πλάτ. Νόμ. Β 667 e 3.

5. Νόμ. Β 667 e 5 κ.έ.

6. Νόμ. Ζ 794 a 2.

7. Νόμ. Γ 685 a 7, Σ 769 a 1.

8. Παρμ. 137 b 2, πρὸβλ. Θεαιτ. 186 c 4, Φαίδρ. 273 e 5.

9. Ἀριστ. Πολιτ. VII, 17, 1336 a 29.

10. Ἐπιν. 975 d 3.

11. Φαίδρ. 276 e 1.

12. Ἀριστ. Πολιτ. VII, 17, 1336 a 29.

13. Νόμ. Ζ 803 c 5.

14. Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. IV, 8, 1128 a 20. Ἐν Πλάτ. Φαίδρ. 258 e 5 «ἀνδραποδώδεις ἠδοναί», ὡσαύτως ἐν Ἐπιστ. Ζ 835 b.

συχνή σύναψις : «παιδιά και ἑορτὴ (ἑόρτασις)»¹, «τελετὴ ἄμα και παιδιά»², «χορεία και παιδιά»³, «παιδεία τε και παιδιά»⁴, «παιδεία και μουσική»⁵, εἴτε ἢ παιδιά αὕτη εἶναι περὶ τὰς Μούσας, τὴν χορείαν και τὰ συμπόσια, εἴτε περὶ τὴν ποίησιν και τὰς εἰκαστικὰς και μιμητικὰς καθόλου τέχνας, εἴτε περὶ τὴν νομοθεσίαν και τὰ πολεμικά, εἴτε περὶ τὴν τέχνην τοῦ λόγου και τὴν ὄλην βιοθεωρίαν. Πάντες οὗτοι οἱ τρόποι τοῦ παίζειν, καλῶς, σωφρόνως και μετὰ μέτρου («μετρίως») παιζόμενοι, καθίστανται ἰσότιμοι πρὸς τὸ σπουδάσειν, και εἶναι μορφαι παιδείας πολιτῶν - ἀνθρώπων.

Ἡ παιδεύουσα αὕτη και σώφρων παιδιά τῶν «Νόμων», ἂν και εἶναι ἀξιολογικῶς σύστοιχος μετὰ τὴν σπουδὴν, δὲν ταυτίζεται μετὰ αὐτήν. Διότι δὲν παύει ἐν τῇ οὐσίᾳ της νὰ εἶναι παιδιά. Δὲν ἐξίσταται τῆς οὐσίας της, ἥτις, καθ' ἃ εἶδομεν εἰς τὸ Α' κεφάλαιον, εἶναι ἡ ἀβλαβὴς ἡδονή, τὸ θέλγητρον, ἡ χάρις. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τῆς ἡδείας μορφῆς και ὑπὸ τὴν γοητείαν τοῦ θελγήτρον τοῦ παιγνίου ἢ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἀνοίγεται περισσότερο, καθίσταται μᾶλλον δεκτικὴ παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως και προσοικειοῦται ἀμεσώτερον τὸ σπουδαῖον περιεχόμενον τῆς ποιητικῆς, μουσικῆς και καλλιτεχνικῆς (μιμητικῆς) ἐν γένει παιδιᾶς. Αἱ ᾠδαὶ τῶν ποιητῶν εἶναι «ὄντως ἐπωδαὶ ταῖς ψυχαῖς... πρὸς τὴν τοιαύτην ἦν λέγομεν συμφωνίαν (δηλαδὴ τὴν πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον συμφωνίαν) ἐσπουδασμέναι, διὰ δὲ τὸ σπουδὴν μὴ δύνασθαι φέρειν τὰς τῶν νέων ψυχὰς, παιδιαί τε και ᾠδαὶ καλεῖσθαι και πρῶτα τεσθαι»⁶.

Ἡ γοητεύουσα ὁμως ἐπίδρασις τῆς ἐπωδῆς - παιδιᾶς δὲν ἀσκεῖται μόνον ἐπὶ τὰς ψυχὰς τῶν παίδων, ἀλλὰ και τῶν ἐν ἡλικίᾳ ἀνδρῶν και τῶν γερόντων. Τὰς κυριωτέρας μορφὰς τῆς παιδεύουσης παιδιᾶς τῶν «Νόμων» ἐκθέτομεν εἰς τὰ ἐπόμενα.

**α) Ἡ περὶ τὰς Μούσας παιδιά και παιδεία. Χορεία. Συμπόσια.
«Ἡ ἐν οἴνῳ συνουσία».**

Ἡ χορεία, ὡς ἐξεθέσαμεν ἤδη ἐν τῷ Β' κεφαλαίῳ, εἶναι συνδυασμὸς ὀρχήσεως και ᾠδῆς⁷, καλλιεργῶν τὴν ἐνστικτώδη ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς

1. Νόμ. Β 657 d 3.

2. Νόμ. Β 666 b 4 - 5.

3. Νόμ. Β 678 d 4, Εὐθύδ. 277 d 9.

4. Νόμ. Β 656 c 2.

5. Νόμ. Β 660 e 1.

6. Νόμ. Β 659 e. Περὶ Πολιτ. Γ 401 b 5 κ.έ., 424 c 5 κ.έ., Νόμ. Ι 887 d.

7. Νόμ. Β 654 b 3. Ἡ χορεία (ἐν 802 c 3 : «ὀρχησίς τε και ᾠδὴ και πᾶσα χορεία»), ἢ «περὶ τὰς Μούσας παιδεία και παιδιά», κατὰ τὴν ἐλαστικὴν πῶς ὀρολογίαν τῶν «Νόμων», περιλαμβάνει ἀναλυτικώτερον : ὀρχησιν (ἢ «ἐν ρυθμοῖς σχήματα» 660 a 7),

τὸ κινεῖσθαι καὶ φθέγγεσθαι καὶ προάγων τὴν ἔμφυτον παρ' αὐτῷ αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ τῶν κινήσεων καὶ τῆς ἁρμονίας τῶν φωνῶν. Ἡ δὲ διὰ τῆς χορείας παιδεία συνίσταται εἰς τὴν ρύθμισιν καὶ ἀγωγὴν τοῦ προ-λογικοῦ βίου τῶν παιδῶν καὶ τοῦ ἐξωλογικοῦ, συναισθηματικοῦ βίου τῶν ὠρίμων τὴν ἡλικίαν, τοῦ κατ' ἐξοχὴν γοητευμένου ὑπὸ τῶν ἡδαιῶν παιδιῶν, ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ὄρθου λόγου καὶ ὑγιῶν ἐν γένει παιδευτικῶν ἀρχῶν μονίμων καὶ νομοθετικῶς κατωχυρωμένων. Τὸ πνευματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν περιεχόμενον καὶ ἦθος τῆς ποιήσεως, μουσικῆς καὶ ὀρχήσεως ἔχει ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸ πολιτικὸν καὶ ἀνθρώπινον ἦθος τῶν πολιτῶν καὶ ἀσκεῖ σπουδαίαν ροπήν ἐπ' αὐτό. Διὰ τοῦτο ἡ ρύθμισις καὶ ἐποπτεία τῶν παιδιῶν ἐμπίπτει, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἰς τὴν σφαιρὰν τῶν ἔργων τοῦ νομοθέτου ἐν τῇ ὑπὸ ἴδρυσιν πόλει τῶν «Νόμων».

Ἐξαίρει δὲ ὁ Πλάτων τὴν ἠθικοπολιτικὴν σημασίαν τῆς παιδείας τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον αὕτη ἀγνοεῖται, λέγει, ὑπὸ τῶν συγχρόνων του πολιτείων : «φημὶ κατὰ πάσας πόλεις τὸ τῶν παιδιῶν γένος ἠγνοῆσθαι σύμπασιν ὅτι κυριώτατόν ἐστι περὶ θέσεως νόμων, ἢ μονίμους εἶναι τοὺς τεθέντας ἢ μὴ»¹. Κατὰ τὸν Πλάτωνα τῶν «Νόμων» ἡ πρόνοια τῆς πολιτείας διὰ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ συνέχισιν τοῦ βίου της καὶ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς μορφωτικῆς τῶν πολιτῶν ἀποστολῆς της ἐπιβάλλει ὡς πρὸς τὰς παιδείας τὰ ἑξῆς : Πρῶτον, ὅπως πειθοῦν ἢ ὑποχρεωθοῦν οἱ ποιηταὶ τῶν παιδιῶν καὶ οἱ καλλιτέχναι νὰ μιμῶνται «τὰ τῶν σωφρόνων τε καὶ ἀνδρείων καὶ πάντως ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἐν τε ρυθμοῖς σχήματα καὶ ἐν ἁρμονίαισιν μέλη»². Καὶ δεύτερον, ὅπως ἀπαγορευθοῦν αἱ περὶ τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν τέχνην, καὶ πᾶν ἐν γένει τὸ γένος τῶν παιδιῶν, καινοτομίαι³ : «(τὸ γένος τῶν παιδιῶν) ταχθὲν αὐτὸ καὶ μετασχὼν τοῦ τὰ αὐτὰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς παίζειν τε καὶ εὐθυμεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς παιγνίοις, εἰ καὶ τὰ σπουδῆ κείμενα νόμιμα μένειν ἡσυχῆ· κινούμενα δὲ τὰ αὐτὰ καὶ

ᾠδὴν (ἢ «ἐν ἁρμονίαις μέλη» 660 a 7, 661 c 7) καὶ ποιητικὸν κείμενον. Πρβλ. Β 655 d 8 : «τὰ ῥηθέντα ἢ μελωδηθέντα ἢ καὶ ὀπωσοῦν χορευθέντα», Β 657 c 3 : «τὴν τῆ μουσικῆ καὶ τῆ παιδείᾳ μετὰ χορείας χρῆσαν». Ὡς πρὸς τὴν ὀρχησιν πρβλ. Νόμ. Ζ 816 a : «ὄλως δὲ φθεγγόμενος, εἴτ' ἐν ᾠδαῖς εἴτ' ἐν λόγοις, ἡσυχίαν οὐ πάνυ δυνατός τῷ σώματι παρέχεσθαι πᾶς, διὸ μίμησις τῶν λεγομένων σχήμασι γενομένη τὴν ὀρχηστικὴν ἐξηργάσατο τέχνην σύμπασαν». Εἶδη ὀρχήσεως ἐν Ζ 795 e, 816 a 7 κ.έ.

1. Νόμ. Ζ 797 a 7 κ.έ.

2. Νόμ. Β 660 a. Πρβλ. Πολιτ. Γ 401 b κ.έ.

3. Οἱ σχετικοὶ πλατωνικοὶ νόμοι ἐν τῷ προκειμένῳ ἔχουν ὡς ἑξῆς Ζ 800 a 3 κ.έ. : «παρὰ τὰ δημόσια μέλη τε καὶ ἰσθὰ καὶ τὴν τῶν νέων σύμπασαν χορείαν μηδεὶς μᾶλλον ἢ παρ' ὄντινοῦν ἄλλον τῶν νόμων φθεγγέσθω μηδ' ἐν ὀρχήσει κινεῖσθω» καὶ 801 c 8 κ.έ. : «τὸν ποιητὴν παρὰ τὰ τῆς πόλεως νόμιμα καὶ δίκαια ἢ καλὰ ἢ ἀγαθὰ μηδὲν ποιεῖν ἄλλο, τὰ δὲ ποιηθέντα μὴ ἐξεῖναι τῶν ἰδιωτῶν μηδενὶ πρότερον δεικνύναι, πρὶν ἂν... τοῖς... κριταῖς καὶ τοῖς νομοφύλαξι δειχθῆ καὶ ἀρέσῃ».

καινοτομούμενα... τούτου πόλει λώβην οὐκ εἶναι μείζω φαῖμεν ἂν ὀρθότατα λέγοντες»¹. Οὐδεμία λοιπὸν ἐπιτρέπεται μεταβολὴ εἰς τὰς ἀρχῆθεν καὶ ἐπισήμως καθιερωμένας παιδιᾶς οὐδὲ εἰσαγωγή καὶ ἐφαρμογὴ συνεχῶν μεταρρυθμίσεων καὶ πειραματισμῶν, πρὸς οὓς ἔρρεπε καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος. Αὐταὶ αἱ ῥοπαὶ καὶ αἱ τάσεις συνηθίζουσιν τοὺς νέους νὰ θεωροῦν ἀκρίτως «τὸ ἀρχαῖον ἄτιμον, τὸ δὲ νέον ἔντιμον»². Νέαι ὅμως ἀδοκίμαστοι παιδιαὶ προκαλοῦν τὴν καλλιέργειαν πνεύματος διαρκοῦς ἀλλαγῆς καὶ καινοτομίας, ἀποκλίσεως ἀπὸ τῆς παραδόσεως καὶ ἀπὸ τῶν κειμένων ἡθῶν, νομίμων καὶ ἐθίμων, ἐνὶ λόγῳ πνεύματος παρανομίας.

Ὁ Πλάτων ἐπαναλαμβάνει ἐνταῦθα τὸ κήρυγμα τοῦ Γ' βιβλίου τῆς «Πολιτείας»³ περὶ τῶν ἐν τῇ μουσικῇ, τῇ περὶ τὰς Μούσας ἐν γένει τέχνῃ, καινοτομιῶν, προσαρμόζων αὐτὸ εἰς τὴν περὶ παιδιᾶς θεωρίαν του, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ βασικοῦ πολιτικοπαιδαγωγικοῦ προβλήματος. Ἡ παιδαγωγικὴ θέλησις τοῦ πολιτικοῦ φιλοσόφου, στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν πρώτη προϋπόθεσις πάσης ἀγωγῆς εἶναι ἡ σταθερότης τῶν κανόνων καὶ προτύπων τῆς, ἐκφράζεται ἐνταῦθα διὰ τῆς αὐστηρᾶς ἀπαιτήσεως, ὅπως διατηρηθῇ ἀλώβητος καὶ ἀμετάτρεπτος ἡ παιδευτικὴ παράδοσις διὰ παραμονίμων κρατικῶν περὶ παιδείας διατάξεων. Πᾶσα ἡ περὶ τὰς Μούσας παιδιὰ καὶ παιδεία δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσλάβῃ ἄλλας καλλιτεχνικὰς μορφὰς χορείας καὶ ψυχαγωγίας, πλὴν τῶν ἐπισήμως καθωρισμένων⁴.

Πρότυπον τοιαύτης τακτικῆς ἀπέναντι τῶν πατρίων παρέχουν οἱ Αἰγύπτιοι. Εἰς τὴν Αἴγυπτον, λέγει ὁ Πλάτων⁵, ἐπειδὴ εἶχεν ἔκπαλαι κατανοηθῆ ἡ σημασία τοῦ ἐθισμού τῶν νέων εἰς τὰ αὐτὰ καλὰ σχήματα κινήσεων καὶ καλὰ μέλη, εὐρέθησαν ἐν ἀρχῇ καὶ καθωρίσθησαν ἅπαξ διὰ παντὸς αἱ πρότυποι μορφαὶ χορείας καὶ τέχνης καθόλου, ἀπηγορεύθη δὲ οἰαδήποτε ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ δημιουργίᾳ καινοτομία καὶ ἀπόκλισις ἀπὸ τῶν ἀρχῆθεν καθιερωμένων καὶ πατρίων μορφῶν. Τὴν ἔμμονὴν ταύτην τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὴν παιδευτικὴν παράδοσιν χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων ὡς θεσμὸν κατ' ἐξοχὴν πολιτικῶς καὶ νομοθετικῶς σοφόν.

Ἐν τῷ γενικωτέρῳ πλαισίῳ τῆς παιδευούσης χορείας ἐξετάζονται εἰς τὸ Β' βιβλίον τῶν «Νόμων» τὸ μὲν ἢ εἰδικωτέρα καὶ συγκεκριμένη μορφή τῶν

1. Νόμ. Ζ 797 a 9 κ.έ. Πρβλ. καὶ Ζ 788 a - b, καὶ Ζ 816 c, Β 656 c, 664 a : «ἡ τοιαύτη συνοικία πᾶσα περὶ τούτων ἐν καὶ ταῦτ' ὅτι μάλιστα φθέγγοιτ' αἰεὶ διὰ βίου παντὸς ἐν τε ᾠδαῖς καὶ μύθοις καὶ λόγοις».

2. Νόμ. Ζ 797 c 5.

3. Πολιτ. Γ 398 a κ.έ., 400 d κ.έ., 401 b κ.έ., 424 d κ.έ.

4. Νόμ. Ζ 799 a - b.

5. Νόμ. Β 656 d κ.έ. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Αἱ ἱστορ. γνώσ. τοῦ Πλάτ. Α' Βαρβαρικά, σ. 44 κ.έ., 130 κ.έ.

τριῶν καθ' ἡλικίας χορῶν καὶ τῶν καθ' αὐτοὺς ᾠδῶν¹, τὸ δὲ ἢ κατὰ τὰς ἑορτὰς συναφῆς πρὸς τοὺς χοροὺς παιδιὰ τῶν συμποσίων καὶ τῆς «μέθης», ὃ περὶ τῆς ὁποίας λόγος ἀρχεται ἤδη ἀπὸ τοῦ Α' βιβλίου² τοῦ πρεσβυτικοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος.

Ἐκ τῶν τριῶν χορῶν, τῶν ἀντιστοιχῶν πρὸς τοὺς χοροὺς τῶν Λακῶνων, πρῶτος εἶναι ὁ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Μουσῶν διατελῶν χορὸς τῶν παίδων. Ὁ δεύτερος, οὐτινος προστάτης εἶναι ὁ Ἀπόλλων, περιλαμβάνει τοὺς συμπληρώσαντας τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ μέχρι τῆς τῶν 30 ἐτῶν «νέους». Τὸν τρίτον ἀποτελοῦν οἱ ὑπερβάντες τὸ 30ὸν ἔτος ἄνδρες μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 60 ἐτῶν, χορεύοντες ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Διονύσου. Οἱ ὑπὲρ τὰ 60 ἔτη γέροντες, οἱ μὴ δυνατοὶ «φέρειν ᾠδὰς»³, θὰ ἀφηγοῦνται μύθους ἠθικοῦ περιεχομένου καὶ σεμνοῦ φρονήματος, συμβαλλόμενοι διὰ τοῦ ἐν ἑαυτοῖς θείου, ἦτοι τοῦ νοῦ, εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν νόμων τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν συμποσίων.

Ὁ οἶνος δέον⁴ νὰ ἀπαγορεύεται τελείως εἰς τοὺς μέχρι τῶν 18 ἐτῶν παῖδας· εἰς τὰ μέλη τοῦ δευτέρου χοροῦ, τὰ μέχρις ἡλικίας 30 ἐτῶν, θὰ ἐπιτρέπεται μετρία οἴνοποσία· ἄνευ περιορισμοῦ δὲ ἀφίνεται ἡ πόσις τοῦ οἴνου εἰς τοὺς ὑπερβάντας τὸ 40ὸν ἔτος.

Αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν χορῶν ᾄδόμεναι κατὰ τὰς καθωρισμένας τελετάς, θυσίας καὶ ἑορτὰς⁵ ᾠδαὶ πρέπει νὰ πληροῦν ὅλας τὰς ἐκτεθείσας ἤδη ἠθικοπολιτικὰς καὶ παιδευτικὰς ἀπαιτήσεις, ἵνα μὴ χωρίζεται τὸ «ἡδὺν» τῆς παιδιᾶς ἀπὸ τὸ «δίκαιον» καὶ τὸ «ἀγαθόν»⁶ τῆς παιδείας. Ὁ δὲ ἔλεγχος τῆς ἐφαρμογῆς τῶν εἰρημένων ἀρχῶν καὶ ἡ ἐποπτεία τῶν συμποσίων καὶ τῆς χορείας ρυθμίζονται δι' εἰδικῶν διατάξεων τοῦ 5' βιβλίου τῶν «Νόμων»⁷.

Τὰ παιδαγωγικὰ πλεονεκτήματα τῆς λελογισμένης μέθης εἰδικώτερον καὶ τῆς «κατ' ὀρθὸν χρείας τῆς ἐν οἴνῳ συνουσίας»⁸, τῆς παιδιᾶς τῶν συμποσίων, τῆς συνημμένης μετὰ τῶν ἑορτῶν καὶ τῆς χορείας, εἶναι τὰ ἑξῆς δύο : Πρῶτον ἡ «ἐν οἴνῳ βάσανος καὶ παιδιὰ»⁹ βοηθεῖ εἰς τὸ «κατιδεῖν πῶς ἔχομεν τὰς φύσεις»¹⁰ καὶ εἰς τὸ «ἦθος ψυχῆς θεάσασθαι»¹¹. Τὰ κοινὰ

1. Νόμ. Β 664 b κ.έ. Περὶ Πολιτ. Γ 412 b, Εὐθυδ. 277 d - e.

2. Νόμ. Α 637 d κ.έ. Ὡς πρὸς τὸν «παμμήκη λόγον περὶ μέθης» (Νόμ. Α 642 a) βλ. τὸ ἡμέτερον ἄρθρον «Πλάτωνος Νόμοι» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπ. Λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου».

3. Νόμ. Β 664 d 3. Περὶ 657 d.

4. Νόμ. Β 666 a κ.έ.

5. Νόμ. Β 653 d, Ζ 804 a κ.έ.

6. Νόμ. Β 663 a 2, a 9.

7. Νόμ. 5 764 c κ.έ.

8. Νόμ. Β 652 a 4.

9. Νόμ. Α 649 d 9, 650 b.

10. Νόμ. Β 652 a 2.

11. Νόμ. Α 650 a 5.

δηλαδή συμπόσια τῶν πολιτῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Μουσῶν, τοῦ Ἁπόλλωνος καὶ ἰδίως τοῦ Διονύσου, ὀρθῶς ὀργανούμενα, «παιδαγωγούμενα», παρέχουν εἰς αὐτοὺς τὴν εὐκαιρίαν νὰ βασανίσουν καὶ νὰ ἐλέγξουν τὴν σωφροσύνην των καὶ νὰ γνωρίσῃ καλὰ ἕκαστος τὴν φύσιν του, ἰδίως δὲ νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ νὰ κρίνῃ τόσον τὴν δύναμιν ἀντιστάσεώς του εἰς τοὺς πειρασμοὺς τῶν παθῶν καὶ τῶν ἡδονῶν, ὅσον καὶ τὰς ἀδυναμίας του¹. Τὸ δεύτερον παιδαγωγικὸν πλεονέκτημα² τῆς «ἐν τοῖς οἴνοις κοινῆς διατριβῆς» εἶναι τὸ ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν πιπθόντων οἶνον ἡλικιωμένων ἀνδρῶν γίνονται ἐκ τῆς μέθης, τῆς ὀρθῆς πάντως, «διάπυροι», ὡς ὁ πυρακτούμενος σίδηρος, καὶ ἐπομένως προθυμότεραι πρὸς τὰς ᾠδὰς, μαλακώτεραι καὶ περισσότερον εὐπλαστοὶ καὶ «εὐάγωγοι», δεκτικώτεραι παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως, «καθάπερ οἱ ἦσαν νέαι»³. Παιδαγωγός των θὰ εἶναι πάλιν «ὁ αὐτὸς ὡσπερ τότε», ὁ ἀγαθὸς νομοθέτης, «οὗ νόμους εἶναι δεῖ συμποτικούς, δυναμένους τὸν εὐέλπιν καὶ θαρραλέον ἐκεῖνον γιγνόμενον καὶ ἀναισχυντότερον τοῦ δέοντος, καὶ οὐκ ἐθέλοντα τάξιν καὶ τὸ κατὰ μέρος σιγῆς καὶ λόγου καὶ πόσεως καὶ μούσης ὑπομένειν, ἐθέλειν ποιεῖν πάντα τούτοις τὰναντία, καὶ εἰσιόντι τῷ μὴ καλῷ θάρρει τὸν κάλλιστον διαμαχόμενον φόβον εἰσπέμπειν οἴους τ' εἶναι μετὰ δίκης, δν αἰδῶ τε καὶ αἰσχύνῃν θεῖον φόβον⁴ ὠνομάκαμεν».

Τὰ ἀνωτέρω ὅμως παιδαγωγικὰ πλεονεκτήματα συνεπάγεται μόνον ἡ ὀρθῶς παιζομένη παιδιὰ τῆς μέθης καὶ τῶν συμποσιῶν. Ἐν ἐναντία περιπτώσει, δηλαδή «εἰ ἐξέσται τῷ βουλομένῳ καὶ διὰ βούληται καὶ μεθ' ὧν ἂν βούληται πίνειν μετ' ἐπιτηδευμάτων ὠντινωνοῦν ἄλλων»⁵, τότε ἡ μέθη ἀποβαίνει ἀπλῆ παιδιὰ, ἐν τῇ συνήθει ἐννοίᾳ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν σπουδὴν, ἥτοι ἀναξία λόγου, ἀπλῶς ἡδεῖα χωρὶς τοῦ ἀγαθοῦ ἐνέργεια. Ἄντὶ τῆς τοιαύτης οἰνοποσίας εἶναι προτιμότερα ἢ ἀπὸ τοῦ οἴνου ἐντελής ἀποχὴ καὶ ἡ ὑδροποσία, τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλουν αἱ νομοθεσίαι τῆς Σπάρτης, τῆς Κρήτης καὶ ἰδίως τῆς Καρχηδόνας⁶.

β) Ἡ παιδεύουσα παιδιὰ τῶν «Νόμων» ὡς μιμητικὴ παιδιὰ.

Ποίησις, μουσικὴ καὶ ὄρχησις, περὶ ὧν ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος ὡς μορ-

1. Νόμ. Α 649 α κ.ε.

2. Νόμ. Β 671 β 8 κ.ε. Πρβλ. Α 641 β : «συμποσίου δὲ ὀρθῶς παιδαγωγηθέντος τί μέγα ἰδιώταις ἢ τῇ πόλει γίγνοιτ' ἄν ;», 641 γ 8 : «δοκεῖς ἡμῖν... τὴν ἐν τοῖς οἴνοις κοινὴν διατριβὴν ὡς εἰς παιδείας μεγάλῃν μοῖραν τείνουσαν λέγειν», 642 α, 645 γ.

3. Νόμ. Β 671 β 8 κ.ε. Πρβλ. Α 646 α : «οὐ μόνον... ὁ γέρον δὲ παῖς γίγνοιτ' ἄν, ἀλλὰ καὶ ὁ μεθυσοθεὶς».

4. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Θεῖος φόβος (ἐν τῇ Ἐπιστημ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν 1953 - 1954, σ. 122 κ.ε.).

5. Νόμ. Β 673 ε 8 κ.ε., Σ 775 β κ.ε.

6. Ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ οἴνου ἐπιβάλλει εἰς τοὺς «φύλακας» καὶ ἡ «Πολιτ.» Γ 403 ε 4.

φῶν παιδευούσης παιδιᾶς, ἔτι δὲ καὶ αἱ εἰκαστικά τεχναι¹, αἵτινες ὡσαύτως χαρακτηρίζονται παιδιαί, ἔχουν πᾶσαι κατὰ τὸν Πλάτωνα κοινὸν γνῶρισμα τὴν μίμησιν. Οὕτως ἡ παιδεύουσα παιδιά, ὡς εἶδομεν αὐτὴν μέχρι τοῦδε, προβαλλομένου νῦν τοῦ οὐσιώδους μιμητικοῦ χαρακτήρος της, ἐμφανίζεται ὡς «μιμητικὴ παιδιά»², συνδυάζουσα τρία οὐσιαστικά στοιχεῖα : μίμησιν, ἡδονήν, παιδείαν. Κατὰ ταῦτα ἡ μιμητικὴ παιδιά τῶν «Νόμων» προβάλλεται ὡς τι ἀντίστοιχον τῆς σημερινῆς Τέχνης³.

Ἡ μιμητικὴ παιδιά τέχνη τῶν «Νόμων» ἔχει ἀξίαν πολὺ ἀνωτέραν τῆς ἐν τῷ Ι' βιβλίῳ τῆς «Πολιτείας» καὶ τῇ «Ἐπινομίδι» κατακρινομένης μιμητικῆς, διότι εἰς τοὺς «Νόμους» τάσσονται ὑψηλότερον τόσον ἡ ἔννοια τῆς ἡδονῆς, ὅσον καὶ ἡ τῆς μιμήσεως, αἱ συνυφασμένοι εἰς τὴν μιμητικὴν παιδιάν⁴. Καὶ πρῶτον ἡ ἔννοια τῆς ἡδονῆς. Κατὰ τὸ Β' βιβλίον τῶν «Νόμων» ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ὡς εἶδομεν, εἶναι τὰ πρῶτα καὶ βασικά συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, τούτων δὲ ἡ παιδαγωγικὴ ρύθμισις εἶναι ἔργον ὄχι μόνον τῆς πρώτης διὰ τοῦ ἐθισμού ἀγωγῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς καθ' ὅλον τὸν βίον παιδείας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῶν παιδευτικῶν μορφῶν τῶν παιδιῶν. Εἶδομεν πρὸς τούτοις, ὅτι διὰ τῆς ἡδείας μορφῆς ἡ ψυχὴ προσοικειοῦται ἀμεσώτερον καὶ βαθύτερον τὰ μορφωτικὰ περιεχόμενα τῆς μαθήσεως καὶ παιδείας. Τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινον χαρακτήρα τῶν ἡδονῶν, λυπῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἐξαίρει καὶ τὸ γνωστὸν ἀπόσπασμα τοῦ Ε' βιβλίου τῶν «Νόμων»⁵, ὅπερ διὰ τὸν «ἐντόνως ἡδονοκρατικὸν» χαρακτήρα του προεκάλεσε τολμηρὰν πρότασιν ἀθετήσεώς του. Καὶ κατὰ τοὺς Νόμ. Ζ 802 c 6 «τὸ ἡδὺ κοινὸν πάσαις ταῖς Μούσαις». Καὶ εἰς τὸν «Φίληβον» δέ, ὡς γνωστὸν, ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τὴν ἐν τῇ ἡδονῇ περιεχομένην ἀλήθειαν. Διὰ πασῶν τούτων τῶν περὶ ἡδονῆς ἀποφάνσεων διήκει ἀναμφιβόλως μία ἀναγνώρισις καὶ ἐκτίμησις τοῦ ἡδονικοῦ - αἰσθητικοῦ στοιχείου τῆς παιδιᾶς - τέχνης.

Ἀλλὰ καὶ τῆς μιμήσεως ἡ ἔννοια εἶναι ὑψηλότερα ἐν τοῖς «Νόμοις» παρὰ ἐν τῇ «Πολιτείᾳ». Ἐν τῷ Ι' βιβλίῳ τῆς «Πολιτείας» τὰ ἔργα τῆς μιμήσεως θεωροῦνται διὰ τοὺς ἐκεῖ προβαλλομένους μεταφυσικοὺς λόγους ὡς κείμενα πόρρω τῆς ἀληθείας. Ἀντιθέτως ὁ ἐν τοῖς «Νόμοις» (Β 667 c 9 κ.έ., 668 a 7) ὁρισμὸς τῆς μιμητικῆς ἐπισημαίνει ὡς οὐσιῶδες γνῶρισμα αὐτῆς τὴν «δρθότητα» καὶ «ἰσότητα» τῆς μιμήσεως πρὸς τὰ πρότυπα αὐτῆς, εἴτε

1. Πολιτ. Ι 595 a κ.έ. 603 a 11 : «ἡ γραφικὴ καὶ ὄλως ἡ μιμητικὴ».

2. Σοφιστ. 234 a κ.έ., Πολιτικ. 288 c, Τιμ. 19 d, Ἐπιν. 975 d.

3. Αἱ θεωρητικαὶ ἀντιγνώμειαι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας δὲν ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς ἐνταῦθα.

4. Πρβλ. P. Friedländer, Platon, II, σ. 644.

5. Νόμ. Ε 732 d 8 - 734 e 2. Βλ. περὶ αὐτοῦ G. Müller, Der Aufbau der Bücher II und VII κ.λπ. σ. 42 κ.έ.

αίσθητά είτε ιδεατά, βλέπει. Άρα τὰ «ὄρθα μιμήματα» ὡς οὐχὶ μακρὰν κείμενα ἢ πάντως τείνοντα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν «Νόμων» φαίνεται συμφωνότερον τοῦ δεκάτου τὸ Γ' βιβλίον τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸ ὁποῖον δὲν κατακρίνονται ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ προϊόντα τῆς μουσικῆς μιμήσεως (ὡς ἐν τῷ Ι' βιβλ. τῆς «Πολιτείας»), ἀλλὰ μόνον τὰ ἐστερημένα ἠθικοπολιτικοῦ παιδευτικοῦ περιεχομένου. Ὡς γνωστὸν δέ, ὁ Πλάτων, ἀκολουθῶν ἐνταῦθα τὸν θεωρητικὸν τῆς μουσικῆς Δάμωνα, τάσσει εἰς τὴν μουσικὴν παιδείαν, πέραν τοῦ αἰσθητικοῦ σκοποῦ της, παιδαγωγικὴν ἀποστολὴν τὴν προπαιδείαν τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἀνθρωπίνου ἠθους τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Ἡ ἐν τοῖς «Νόμοις» ὅμως ἀναγνώρισις καὶ ἐκτίμησις τῆς ἐν τῇ μιμητικῇ παιδιᾷ ἡδονῆς οὔτε ἀπόλυτος εἶναι οὔτε ἱκανὴ νὰ δικαιολογήσῃ ἡδονοκρατικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐν τῷ πρεσβυτικῷ ἔργῳ περὶ μιμητικῆς παιδιᾶς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων, καλλιτέχνης ὁ ἴδιος, «ἀντίτεχνος» πρὸς τοὺς ποιητὰς (Νόμ. Ζ 817 b, Συμπ. 209 c - e), διὰ τε τὴν ποιητικὴν καὶ τὴν νομοθετικὴν του ἰδιότητα, ἠσθάνετο ἀναμφιβόλως γνησίαν καλλιτεχνικὴν συγκίνησιν ἀπὸ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς μουσικῆς, τῆς ποιήσεως¹ καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ ἀσφαλῶς διέκρινε καὶ ἐξετίμα κατ' ἀξίαν τὸ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς μιμητικῆς παιδιᾶς. Εἰς τὸν πνευματικὸν του ὅμως κόσμον, τὸν ὁποῖον εἶχε θεμελιώσει ἐπὶ τῆς Ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ, ἦτο ἀδύνατον νὰ νοηθῇ μορφὴ ζωῆς κεχωρισμένη τοῦ Ἀγαθοῦ, ἐστερημένη τοῦ γνωρίσματος τῆς ἀρετῆς. Ἡδονὴ μόνη², καθαρὰ αἰσθητικὴ ἀξία, ἀνευ ἠθικῆς ἢ ἀντιμαχομένη πρὸς τὴν ἠθικὴν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη θέσιν εἰς τὸν κόσμον του τοῦτον. Ὁ περὶ παιδιᾶς λοιπὸν λόγος τῶν «Νόμων» δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς λόγος χωρίζων τὸ ἡδὺ ἀπὸ τὸ ἀγαθόν³, ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς ἀπεργαζόμενος συνυφὴν καὶ συζυγίαν ἡδονῆς καὶ ἀρετῆς, αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς, παιδιᾶς καὶ παιδείας!

Εἰς τὰς σχετικὰς συζητήσεις τῶν «Νόμων» δὲν ἀντιβάλλεται κατ' οὐσίαν

1. Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ τόσον αὐστηρὸν διὰ τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην Ι' βιβλίον τῆς «Πολιτείας» ἀναγινώσκωμεν 595 b 9 : «καίτοι φιλλὰ γέ τίς με καὶ αἰδῶς ἐκ παιδὸς ἔχουσα περὶ Ὀμήρου ἀποκωλύει λέγειν (κατ' αὐτοῦ). Ἔοικε μὲν γὰρ τῶν καλῶν ἀπάντων τούτων τῶν τραγικῶν πρῶτος διδάσκαλός τε καὶ ἡγεμὼν γενέσθαι. ἀλλ' οὐ γὰρ πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνὴρ». Καὶ ἐν 607 c ὁμολογεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Πλάτων, ἐν σχέσει πρὸς τὴν μίμησιν καὶ τὴν πρὸς ἡδονὴν ποιητικὴν, ὅτι «σύνισμέν γε ἡμῖν αὐτοῖς κηλουμένοις ὑπ' αὐτῆς· ἀλλὰ γὰρ τὸ δοκοῦν ἀληθὲς οὐχ ὄσιον προδιδόναι». Πρβλ. Νόμ. Β 663 b 4 κ.έ.

2. Νόμ. Β 658 a 9 κ.έ., 659 b 4, 660 a 6, 662 d 6 κ.έ.

3. Νόμ. Β. 663 a 9, d 2 κ.έ. Πρβλ. γενικώτερον τὰ περὶ «ποιήματος» καὶ «πάθους» ἐν Νόμ. Θ 859 e 6 κ.έ. Ἐν «Γοργία» αὐστηρὰ διάκρισις μεταξύ τοῦ «πρὸς ἡδονὴν ὁμιλεῖν» καὶ τοῦ «πρὸς τὸ βέλτιστον ὁμιλεῖν» (513 d 3).

ὁ δίκαιος καὶ ἀγαθὸς βίος πρὸς τὸν ἡδύν, ἵνα χωρισθῆι αὐτοῦ ¹, ἀλλὰ ὁ «σώφρων», ὁ «φρόνιμος», ὁ «ἀνδρεῖος» καὶ ὁ «ὑγιεινὸς» πρὸς τοὺς ἀντιθέτους βίους : τὸν «ἀκόλαστον», τὸν «ἄφρονα», τὸν «δειλὸν» καὶ τὸν «νοσώδη» ². Εὐρίσκειται δ' ἐκ τῆς συγκρίσεως, ὅτι οἱ πρῶτοι τρόποι βίου εἶναι «ἡδίονες» τῶν δευτέρων, ὁ σώφρων ἡδίων τοῦ ἀκολάστου, ὁ φρόνιμος ἡδίων τοῦ ἄφρονος κ.ο.κ. Ὁ «δικαιότατος» ἄρα βίος εἶναι «ἡδιστος» καὶ ὁ «ἀρετῆς ἐχόμενος κατὰ σῶμα ἢ καὶ κατὰ ψυχὴν τοῦ τῆς μοχθηρίας ἐχομένου βίου ἡδίων» ³. Τὸ «ἡδὺν» εἶναι «κοινόν» εἰς ὅλας τὰς Μούσας, ἀλλ' ἢ «περὶ Μοῦσαν διατριβή» πρέπει νὰ διακριθῆι εἰς «σώφρονα Μοῦσαν», ἄλλαις λέξεσι σώφρονα ἢ παιδεύουσαν παιδιὰν ἀφ' ἑνός, καὶ εἰς «γλυκεῖαν Μοῦσαν κοινήν» ἀφ' ἑτέρου, ἱκανοποιούσαν τὰς ἐπιθυμίας καὶ ἀπαιτήσεις τοῦ μεγάλου κοινοῦ ⁴. Ἡ ἀπέναντι τῆς διακρίσεως καὶ διαστολῆς ταύτης θέσις τοῦ Πλάτωνος εἶναι σαφής, ἢ ἐξῆς : «συγχωρῶ δὴ τό γε τοσοῦτον καὶ ἐγὼ τοῖς πολλοῖς, δεῖν τὴν μουσικὴν ἡδονῇ κρίνεσθαι, μὴ μέντοι τῶν γε ἐπιτυχόντων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐκείνην εἶναι Μοῦσαν καλλίστην, ἣν τις τοὺς βελτίστους καὶ ἱκανῶς πεπαιδευμένους τέρπει, μάλιστα δὲ ἣν τις ἕνα τὸν ἀρετῆ τε καὶ παιδείᾳ διαφέροντα» ⁵. Κατὰ ταῦτα ὁ Πλάτων κριτήριον τῆς ὀρθῆς μουσικῆς θέτει ἑνταῦθα τὴν ἡδονὴν καὶ τέρψιν, οὐχὶ ὅμως τῶν πολλῶν, ἀλλὰ τῶν πεπαιδευμένων καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ ἑνὸς ἀρίστου ἀνδρός. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ τοιούτου ἢ ἡδονὴ συμφωνεῖ μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἐγκρίνεται ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ κριτήριον τοῦτο ἐπιτυχάνεται ἢ σύμπτωσις καὶ ἀδέλφωσις τῆς αἰσθητικῆς μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ ἢ συζυγία τοῦ ἡδέος μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ⁶.

Ἡ ἀπὸ τῆς «Πολιτείας» ἀπόκλισις τῶν «Νόμων» συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐκεῖ μὲν ἢ ἡδονὴ τοῦ φιλοσόφου βασιλέως εἶναι συνημμένη μὲ τὸ ὄντως ὄν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ἑνταῦθα δὲ ἀντιβάλλονται οἱ δύο βίοι «ὁ σώφρων» καὶ ὁ «ἀκόλαστος», ἵνα δηλωθῆι, ὅτι ἡδίων εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ «σωφρόνως παίζων» βίος. Κατάλληλον δὲ ἕδαφος διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν

1. Νόμ. Β 662 d κ.έ.

2. Νόμ. Ε 733 d 7 κ.έ.

3. Νόμ. Ε 734 d.

4. Νόμ. Ζ 802 c-d. Πρβλ. Πολιτ. Γ 387 b 3 «ἡδέων τοῖς πολλοῖς». Κατὰ τὸν Ἄριστ. Πολιτ. VIII, 5, 1340 a 2 κ.έ. «ἡδονὴ κοινή», ἣς ἔχουν πάντες αἰσθησιν, εἶναι ἢ τῆς μουσικῆς παιδιᾶς.

5. Νόμ. Β 658 e 6 κ.έ.

6. Ἐὰν ὅμως δὲν ἐπιτυχάνεται ἐν τῇ παιδευούσῃ παιδιᾷ, ἰσόρροπος συνδυασμὸς ἡδέος καὶ ἀγαθοῦ, εἶναι προτιμότερον νὰ θυσιασθῆι τὸ ἡδύ, οὐδέποτε ὅμως τὸ ἀγαθόν. Πρβλ. Νόμ. Η 829 c, d : «ὅσοι δὲ ἀγαθοὶ τε αὐτοὶ καὶ τίμιοι ἐν τῇ πόλει, ἔργων ὄντες δημιουργοὶ καλῶν, τὰ τῶν τοιούτων ἀδέσθω ποιήματα, εἰς καὶ μὴ μουσικὰ πεφυκῆ... μηδὲ τινα τολμᾶν ἄδειν ἀδόκιμον μοῦσαν μὴ κρινάντων νομοφυλάκων, μηδ' ἂν ἡδίων ἢ τῶν Θαμύρου τε καὶ Ὀρφείων ὕμνων».

τοιούτου βίου, ἔχοντος δηλαδή ὡς περιεχόμενον βιοτικὸν καὶ μορφωτικὸν τὴν παιδείαν καὶ τὴν παιδιάν, εἶναι ἡ ὑπὸ Ἱδρυσιν πολιτεία τῶν «Νόμων». Διότι αὕτη: «σχολήν τε... ἄγει που μεγίστην, ἐλεύθεροί τε ἀπ' ἀλλήλων εἰσὶ, φιλοχρήματοι δὲ ἦκιστ' ἄν, οἴμαι, γίγνοιντ' ἄν ἐκ τούτων τῶν νόμων, ὥστ' εἰκότως ἅμα καὶ κατὰ λόγον ἢ τοιαύτη κατάστασις πολιτείας μόνη δέξαιτ' ἄν τῶν νῦν τὴν διαπερανθεῖσαν παιδείαν τε ἅμα καὶ παιδιάν πολεμικήν, ἀποτελεσθεῖσαν ὀρθῶς τῷ λόγῳ»¹.

Ἡ πολιτεία τῶν «Νόμων» εἶναι πολιτεία «σχολῆς»² καὶ ἔδρα βίου σπουδαίου ἅμα καὶ παιδιώδους. Οἱ πολῖται τῆς ἔχουν καιρὸν, τὸν ὁποῖον καὶ διαθέτουν κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τὴν μόρφωσίν των καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ, καλλιτεχνικοῦ, συμποσιακοῦ καὶ ἑορταστικοῦ - θρησκευτικοῦ πολιτισμοῦ των, ὅστις καὶ ἀποτελεῖ τὸ κύριον περιεχόμενον καὶ ἐπιτήδευμα τῆς «σχολῆς». Εἶναι πολιτεία προωρισμένη δι' εἰρηνικὸν βίον³, ἐν ᾧ καὶ μόνῳ θεραπεύεται ἡ ὁλὴ ἀρετή, καὶ διὰ λεπτὴν καὶ καλλιεργημένην κοινωνίαν ἀνθρώπων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν, τὴν εἰς τὸν πόλεμον μόνον τείνουσαν καὶ καλλιεργοῦσαν ἐν μόνον μόριον τῆς ἀρετῆς, καὶ δὴ καὶ τὸ ἔσχατον τῇ τάξει, τὴν ἀνδρείαν, ἡ πόλις τῶν «Νόμων» ἔχει ἰδανικὸν τῆς σύμπασαν τὴν ἀρετὴν⁴. Τὸ σχέδιον τῆς ὑπὸ Ἱδρυσιν πόλεως προβλέπει ὀρθολογιστικὴν κατανομήν τῆς γῆς εἰς τοὺς πολίτας καὶ παντοίας ἐγκαταστάσεις, ἑξασφαλιζούσας ἀκίνδυνον, ὑγιεινὴν καὶ ἄνετον διαβίωσιν, λεπτομερῶς δ' ἐκτιθεμένας ἐν Νόμ. Ξ 760 b κ.έ. Ὁ Πλάτων εἰς τὸ τέλος τῆς σχετικῆς ἐκθέσεώς του παρατηρεῖ, ὅτι: «ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα κόσμος τε καὶ ὠφελία τοῖς τόποις γίγνοιντ' ἄν μετὰ παιδιᾶς οὐδαμῆ ἀχαρίτου»⁵. Μετὰ τῆς παιδιᾶς δ' ὅμως ταύτης πρέπει νὰ συνδυασθοῦν καὶ μέτρα καὶ ἔργα σπουδῆς, ἐκτιθέμενα ἐν συνεχείᾳ. Οὕτως ἡ σχεδιαζομένη Ἱδρυσις ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὅλας τὰς ἀνάγκας, τέρψεις καὶ πνευματικὰς καλλιεργείας τοῦ βίου καὶ πρὸς τὴν πλήρωσιν αὐτῶν προσαρμόζει τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς ἡ νομοθεσία⁶.

1. Νόμ. Η 832 d. Περὶ τῆς πολεμικῆς παιδείας καὶ παιδιᾶς, ἣν εἰδικώτερον ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα ὁ Πλάτων, βλ. κατωτέρω.

2. Ἡ λέξις «σχολή» διατηρήθη μὲ τὴν σημασίαν τῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν μας γλῶσσαν: «ἡ σκόλη» λ.χ. ἔχομε σήμερα καὶ αὔριο σκόλη».

3. Πρβλ. Νόμ. Ζ 803 d 5: «τὸ δ' ἦν ἐν πολέμῳ μὲν ἄρα οὔτ' οὖν παιδιὰ πεφυκυῖα οὔτ' αὖ παιδεία ποτὲ ἡμῖν ἀξιόλογος, οὔτε οὔσα οὔτε ἰσομένη... δεῖ δὲ τὸν κατ' εἰρήνην βίον ἕκαστον πλεῖστόν τε καὶ ἄριστον διεξελθεῖν».

4. Βλ. τὰς συναφεῖς συζητήσεις τοῦ Α' καὶ Β' βιβλίου τῶν «Νόμων». Πρβλ. Α 630 c 8, 630 e, Β 667 a 2 κ.έ.

5. Νόμ. Ξ 761 d 4.

6. Οἶονεὶ ἀπήχησις τοῦ σχεδιαζομένου τούτου βίου τῆς πόλεως τῶν «Νόμων» εἶναι τὸ κάτωθι βασικὸν χωρίον τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους (VII, 14, 1353 a

γ) *Ἑορταστικά μάχαι, πολεμικά καὶ θρησκευτικά παιδιὰ.*
Ἀγωνιστικά παιδιὰ. Ἡ παιδιὰ ὡς ἐπανόρθωσις τῆς παιδείας.

Εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφῆς παιδείας ἀνήκουν καὶ αἱ παιδιὰ τῶν ἑορτῶν, περὶ ὧν ἤδη ἔγινε καὶ ἀνωτέρω λόγος, καὶ δὴ καὶ αἱ τῶν πλασματικῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς μαχῶν καὶ ψευδοπολέμων, αἱ πολεμικά καὶ αἱ ἀγωνιστικά παιδιὰ, περὶ ὧν προβλέπουν εἰδικαὶ νομοθετικά διατάξεις τῶν «Νόμων», καθορίζουσαι καὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν νικητῶν : «καὶ τινὰς αἰ παιδείας μηχανᾶσθαι καλὰς ἅμα θυσίαις, ὅπως ἂν γίνωνται μάχαι τινὲς ἑορταστικά, μιμούμεναι τὰς πολεμικάς ὅτι μάλιστα ἐναργῶς μάχας. νικητήρια δὲ καὶ ἀριστεῖα ἕκαστοισι τούτων δεῖ διανέμειν ἐγκώμιά τε καὶ ψόγους ποιεῖν ἀλλήλοις, ὅποιός τις ἂν ἕκαστος γίγνηται κατὰ τε τοὺς ἀγῶνας ἐν παντί τε αὐτῷ τῷ βίῳ»¹. Εἰς τὰς παιδείας ταύτας προσθετέον καὶ τοὺς «ἀγῶνας καὶ προαγῶνας», οἵτινες εἶναι χρήσιμοι «καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ κατὰ πόλεμον εἰς τε πολιτείαν καὶ ἰδίους οἴκους»², καὶ τὰς «θεοῖς προσόδους τε καὶ πομπὰς μετ' ὄπλων τε καὶ ἵππων» τῶν παίδων «ἐν ὀρχήσεσι καὶ ἐν πορείᾳ τὰς ἱκετείας ποιουμένων πρὸς θεούς»³, καὶ τὰ μνημονευθέντα ἤδη ἀνωτέρω «ἐνόπλια παίγνια», τὰ «ἐν χοροῖς μιμήματα», ἰδίᾳ δὲ τὴν τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς χορευτικὴν παιδιάν, ἧς ὁ σκοπὸς διατυποῦται ἐπιγραμματικῶς ὡς ἑξῆς : «ἂ δὴ πάντως μιμεῖσθαι πρόπον ἂν εἴη κόρους τε ἅμα καὶ κόρας, τὴν τῆς θεοῦ χάριν τιμῶντας πολέμου τ' ἐν χρεῖᾳ καὶ ἑορτῶν ἕνεκα»⁴.

Εἶναι προφανές, ὅτι αἱ ἀνωτέρω ὑποδεικνυόμεναι μορφαὶ παιδείας ἐνέχουν, πλὴν τῆς γυμναστικῆς, μουσικῆς καὶ ἑορταστικῆς - ψυχαγωγικῆς πλευρᾶς των, καὶ στρατιωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν, οὕτω δὲ προπαρασκευάζουν τὸ ἦθος τῶν νέων καὶ κρατύνουν τὸ φρόνημα τῶν ὠρίμων διὰ τὸν στρατιωτικόν, πολεμικόν καὶ θρησκευτικόν βίον.

80 κ.έ.) : «διήρηται δὲ καὶ πᾶς ὁ βίος εἰς ἀσχολίαν καὶ εἰς σχολὴν καὶ πόλεμον καὶ εἰρήνην, καὶ τῶν πρακτικῶν τὰ μὲν εἰς τὰ ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα, τὰ δὲ εἰς τὰ καλὰ. περὶ ὧν ἀνάγκη τὴν αὐτὴν ἀρεσιν εἶναι καὶ τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι καὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν, πόλεμον μὲν εἰρήνης χάριν, ἀσχολίαν δὲ σχολῆς, τὰ δ' ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα τῶν καλῶν ἕνεκεν». Πρβλ. Π. Θεοδωροπούλου, Ἀριστοτέλους Τὰ Πολιτικά κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν. Ἀθήναι, 1933.

1. Νόμ. Η 829 b 7 κ.έ. Πρβλ. Ξ 771 d κ.έ., 772 b, Ζ 804 a 6 κ.έ., Η 830 e, 832 d, 834 c-d : «ἰπικὴ παιδιὰ» καὶ «τοξοτῶν καὶ ἀκοντιστῶν παιδείας χάριν ἕρις τε καὶ ἀγωνία», Ι 887 d κ.έ.

2. Νόμ. Ζ 796 d.

3. Νόμ. Ζ 706 c.

4. Νόμ. Ζ 796 b-c. Αἱ κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς λατρευτικάς ἐν γενεῖ παιδείας συγκεντρώσεις τῶν πολιτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων κατὰ τοὺς Νόμ. Ζ 771 d κ.έ. γίνονται : «θεῶν μὲν δὴ πρῶτον χάριτος ἕνεκα καὶ τῶν περὶ θεούς, δεύτερον δὲ ἡμῶν αὐτῶν οἰκειότητός τε πέρι καὶ γνωρίσεως ἀλλήλων... καὶ ὀμιλίας ἕνεκα πάσης», ἐχούσης ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν σύναψιν γάμων.

Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία τῆς παιδείας εἰς τοὺς «Νόμους» ἐπισημαίνει ἰδιαιτέρως ἓνα γενικὸν χαρακτήρᾳ της, ἐκφράζοντα τὴν οὐσίαν τοῦ ὅλου ἑορταστικοῦ πολιτισμοῦ τῆς πολιτείας τῶν «Νόμων». Ἐξαίρεται ὁ «ἐπανορθωτικὸς» χαρακτήρ τῆς παιδείας εἰς τὸ Α' καὶ τὸ Β' βιβλίον τῶν «Νόμων»¹. Ἡ παιδεία ἀποτελεῖ ἐπανόρθωσιν τῆς παιδείας. Διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπανορθώσεως ἡ γνωστὴ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Α' κεφαλαίου τῆς παρούσης μελέτης ἐννοία τῆς ἀναπαύσεως ἢ ἀναπαύλης, ἣτις εἶναι σύμφυτος μὲ τὴν παιδίαν, προσλαμβάνει τὸ ὑψηλότερον νόημα ἀνανεωτικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ παιδεία, λέγεται, εἶναι τὸ σπουδαιότατον, τὸ «πρῶτον τῶν καλλίστων»². ὅσακις ὁμοῦς αὕτη «ἐξέρχεται»³ (ἐκκλίνει, ἐκτρέπεται τῆς ὀρθῆς πορείας), μὲ ἄλλας λέξεις, ὅσακις χωλαίνει, ἀτονεῖ, καταπίπτει, εἶναι δὲ δυνατόν τὸ «ἐπανορθοῦσθαι», ἢ ἐκ νέου ἀνόρθωσις καὶ ἀνανέωσις αὐτῆς, πᾶς ἄνθρωπος πρέπει κατὰ δύναμιν νὰ κάμνη αὐτὴν τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς παιδείας διὰ βίου. Παιδεία λοιπὸν καὶ ἐπανόρθωσις αὐτῆς εἶναι φαινόμενα συνοδεύοντα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ λίκνου μέχρι τοῦ τάφου⁴. Ἡ ἀνανέωσις αὕτη τῆς παιδείας γίνεται διὰ τῶν ἑορτῶν-παιδιῶν, μὲ τὸ ποικίλον περιεχόμενον αὐτῶν, καθ' ὅς συμπαῖκται καὶ συνεορτασται τῶν ἀνθρώπων, ὑπὸ τῶν θεῶν δοθέντες, εἶναι αἱ Μοῦσαι, ὁ μουσηγέτης Ἀπόλλων καὶ ὁ Διόνυσος, οἱ γνωστοὶ ταγοὶ καὶ προστάται τῶν τριῶν χορῶν⁵. Οὕτως ἡ ἐννοία τῆς ἐπανορθώσεως τῆς παιδείας διὰ τῆς παιδείας θεμελιώνει βαθύτερον καὶ εὐρύτερον ὅσα περὶ τῶν ἐπὶ μέρους παιδευτικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέθης, τῶν συμποσίων καὶ τῶν ποικίλων ἄλλων ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων ἐκθέτει πολλαχοῦ⁶ τῶν «Νόμων» ὁ Πλάτων. Νόημα, τέλος, ἐπανορθώσεως ἔχει ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐν Νόμ. Β 660 e κ.ε. γινομένη μετακόσμησις τῆς ποιήσεως τοῦ Τυρταίου, συμφώνως πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν περὶ αὐτῆς συζήτησιν καὶ τὴν πλατωνικὴν κοσμοθεωρίαν, μετακόσμησις συμβολίζουσα τὸ ὅλον ἀνακαινι-

1. Νόμ. Α 644 b, Β 653 c 7 κ.ε., 665 a.

2. Νόμ. Α 644 b 1.

3. Νόμ. Α 644 b 2. Τὴν ἐννοίαν τοῦ «ἐξέρχεσθαι» (περὶ ἧς βλ. Jaeger, III, σ. 440, G. Müller, ἔ.ἀν., σ. 52·53, πρβλ. καὶ E. des Places, Les Lois (Les belles lettres) τόμ. I: «elle dévie») ἐνταῦθα διαφωτίζει καὶ τὸ ἀντίστοιχον πρὸς τὸ προκείμενον χωρίον 653 c 7: «τούτων... τῶν ὀρθῶς τετραμμένων ἡδονῶν καὶ λυπῶν, παιδειῶν οὐσῶν, χαλᾶται τοῖς ἀνθρώποις καὶ διαφθείρεται κατὰ πολλὰ ἐν τῷ βίῳ». Ἡ διὰ τοῦ χωλαίνειν ἢ καταπίπτειν μετάφρασις τοῦ «ἐξέρχεσθαι» ἀνταποκρίνεται καλύτερον καὶ πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ «ἐπανορθοῦσθαι».

4. Νόμ. Ζ 807 c - d.

5. Νόμ. Β 653 d: «θεοὶ δὲ οἰκτιραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἑορτῶν ἀμοιβὰς τοῖς θεοῖς, καὶ Μούσας Ἀπόλλωνά τε μουσηγέτην καὶ Διόνυσον συνεορταστάς ἔδωσαν, ἵν' ἐπανορθῶνται, τὰς τε τροφὰς γενομένας ἐν ταῖς ἑορταῖς μετὰ θεῶν».

6. Νόμ. Α 646 a 4, 649 a κ.ε., 650 a 5 κ.ε., Β 652 a 2, Β 761 b 8 κ.ε., 672 e 5.

στικόν ἔργον τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ἡ «καλῶς διαπαισμένη πρεσβυτῶν ἔμφρων παιδιά»¹, ἥτοι ὁ περὶ νομοθεσίας διάλογος τῶν τριῶν προσώπων τῶν «Νόμων», εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπανόρθωσις τῶν ἐν παρακμῇ καὶ καταπτώσει εὐρισκομένων νομοθεσιῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἐπανορθωτικὴ εἶναι ἡ διὰ τῆς φιλοσοφίας κριτικὴ τῆς ποιήσεως καὶ τῶν ἀναξίων ἢ μονοπλεύρων² ἰδανικῶν τῆς ζωῆς.

δ) Ἡ «παγκάλη παιδιά» τοῦ γραπτοῦ λόγου.

Συγγράμματα. Νομοθεσία.

Τὴν ἀδελφωσιν τῆς παιδείας μὲ τὴν σπουδὴν συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν δυάδα³ τῶν μορφῶν τοῦ λόγου, ὅπως παρουσιάζει αὐτὴν ὁ διάλογος «Φαῖδρος». Ἀπὸ τὴν σχετικὴν πλατωνικὴν θεώρησιν καὶ ἔρευναν τοῦ προβλήματος τοῦ λόγου θέσιν ἐνταῦθα ἔχει μόνον ἡ ἐνδιαφέρουσα τὴν παροῦσαν μελέτην ἀντιστοιχία τοῦ ζεύγους : «σπουδὴ - παιδιά» πρὸς τὸ ζεῦγος τῶν δύο μορφῶν τοῦ λόγου : «προφορικὸς - γραπτὸς λόγος». Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι σπουδὴ, ὁ δεῦτερος παιδιά, ὑπὸ ὠρισμένους ὅμως ὅρους «παγκάλη» ἀδελφὴ τῆς σπουδῆς παιδιά. Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι καὶ τίνα τὰ κοινὰ καὶ τὰ διάφορα μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ λόγου ;

Τοῦ «λέγειν» προϋπόθεσις κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι τὸ «εἰδέναι τὸ ἀληθές». Αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἡ προϋπόθεσις διακρίνει τὸν πλατωνικὸν ἀπὸ τὸν ρητορικὸν - σοφιστικὸν λόγον, δηλαδὴ ἡ συνυφὴ τοῦ λέγειν μετὰ τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ τῆς ἐπιστήμης μετὰ τοῦ λόγου⁴. Εἴτε προφορικὸς εἶναι ὁ λόγος

1. Νόμ. Σ 769 a 1. Ὁ περὶ νομοθεσίας διάλογος τῶν τριῶν γερόντων τῶν «Νόμων» λέγεται παιδιά, ὡς ἠδεῖα καθ' ὁδὸν συζήτησις. Δὲν εἶναι ἡ ἀγωνιστικὴ ἀντιλογία τῶν πρώτων διαλόγων, δι' ἧς τὸ διαλεκτικὸν ἔδαφος κερδίζεται σκληρῶς, βῆμα πρὸς βῆμα. Εἶναι ἡ πραεῖα, ἡρεμος διαλεκτικὴ τῆς ὀψίμου περιόδου τοῦ φιλοσόφου. Τὸ τοπίον εἶναι σύσκιον, ἀνάπαυλαι συχναὶ ἀνακουφίζουν ἀπὸ τὸν κόπον καὶ τὸν καύσωνα τοῦ θέρους τοὺς ὁδοιποροῦντας. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν, οἱ διαλεγόμενοι πρεσβῦται θὰ φθάσουν ἄνετα εἰς τὸν τόπον τοῦ προορισμοῦ των : «λόγοις ἀλλήλους παραμυθουμένους τὴν ὁδὸν ἅπασαν οὕτω μετὰ ῥαστώνης διαπερᾶναι» (Α 625 b 6). Ἄλλ' εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας παιδιά — σῶφρων, ἔμφρων παιδιά! —, καθόσον εἶναι «μίμησις τοῦ καλλίστου καὶ ἀρίστου βίου», «ἀντιτέχνημα» (Νόμ. Ζ 817 b κ.ε., Φαίδρ. 278 c) πρὸς τὴν μιμητικὴν παιδιάν τῆς ποιήσεως. Πρὸς τούτοις ἡ νομοθεσία, ὡς ἔργον λόγου γ ρ α π τ ο ὕ, εἶναι ὡσαύτως παιδιά, καὶ δὴ καὶ «παγκάλη παιδιά», κατὰ τὰ ἀμέσως κατωτέρω ἐκτιθέμενα.

2. Τοιοῦτο μονομερὲς ἰδανικὸν ἦτο τὸ σπαρτιατικὸν κατὰ τὸν Πλάτωνα, χαρακτηριστικὴ δὲ ἔκφρασις τοῦ ἰδεώδους τούτου ἡ ποίησις τοῦ Τυρταίου.

3. Φαίδρ. 276 a 1 : «ἄλλον ὁρῶμεν λόγον τούτου ἀδελφὸν γνήσιον».

4. Ἡ κοινὴ καὶ συνήθης λογογραφία εἶναι «λέγειν» μόνον, ἄνευ ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας.

είτε γραπτός, διὰ νὰ εἶναι ὄντως λόγος, πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας¹.

Ἐκ τῆς κοινῆς ταύτης ἀφειρησίας καὶ ριζώσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀληθοῦς ὁ προφορικός καὶ ὁ γραπτός λόγος ἐκκινουῦντες, δίστανται καὶ διαστέλλονται εἰς δύο εἴδη, ἀδελφὰ ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ διάφορα. Ἴδου δὲ αἱ διαφοραί, διατυπούμεναι μετὰ τὴν ἐπιγραμματικότητα καὶ τὸ κάλλος τοῦ πλατωνικοῦ «Φαίδρου»²: Λόγος ἀληθῆς καὶ γνήσιος, ἔργον σπουδῆς, εἶναι μόνον ὁ ζῶν καὶ ἔμψυχος προφορικός λόγος, τὸν ὁποῖον καὶ μόνον διὰ βίου ἐχρησιμοποιεῖ ὁ Σωκράτης. Μετὰ τὸν παλμὸν καὶ τὴν θερμὴν τῆς ζωῆς του, ὁ λόγος οὗτος κινεῖται ὡς ἠρθρωμένη φωνὴ εὐθέως ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ λέγοντος εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος καὶ «μανθάνοντος»³. Ἐκεῖ φύεται, ριζοῦται καὶ ἀναπτύσσεται ὡς σπέρμα γόνιμον καὶ «ἐγκαρπον» νέου φυτοῦ. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ νέος λόγος, τὸ γέννημα τοῦ σπέρματος, ὁ ἀντίλογος τοῦ ἀκούοντος. Λόγος καὶ ἀντίλογος συνθέτουν τὸν ζωντανὸν διὰ τῆς φωνῆς διάλογον καὶ δεσμὸν τῶν δύο ψυχῶν, τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «σύ», πρὸς ἀλλήλας. Ὁ προφορικός αὐτὸς λόγος εἶναι «ἀμείνων» καὶ «δυνατώτερος» τοῦ γραπτοῦ, διότι ἔχει παραστάτην τὸν πατέρα καὶ φορέα τοῦ ἀνθρώπου, βοηθὸν πάντοτε παρόντα, ἔτοιμον νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ τέκνον του καὶ νὰ ἀμυνθῇ εἰς τὴν ἐπιθεσίαν τοῦ ἀντιλόγου. Ἐρωτώμενος ἀπαντᾷ, παρέχει διασαφήσεις ἢ ἐξηγήσεις, δύναται νὰ προλάβῃ ἢ ἄρῃ παρανοήσεις τῶν λεγομένων, νὰ ἐκταθῇ ἢ συμπτυχθῇ κατὰ βούλησιν. Ὁ προφορικός λόγος πρὸς τούτοις ἠχεῖ ἢ σιωπᾷ κατὰ τὰ νεύματα τοῦ πατρὸς του, λέγεται ὅπου καὶ ὅταν καὶ ὅπως οὗτος θελήσῃ. Διὰ δὲ τῆς συνεχοῦς σπερματογονίας, ριζώσεως καὶ φυῆς, συνεχίζεται ἔσαεί, μετέχων τῆς ἀθανασίας.

Ἀντιθέτως ὁ γραπτός λόγος εἶναι παιδιά, παίγνιον. Ὁ ἔντεχνος οὗτος καὶ ἐπιτετηδευμένος λόγος ἔχει τὰς ἀδυναμίας καὶ ἐλλείψεις ὅλων τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς μιμητικῆς τέχνης. Ὁμοιάζει λ.χ. ὡς πρὸς τὰς ἐλλείψεις μετὰ τὰ ἔργα τῆς ζωγραφικῆς, τὰ ὁποῖα φαίνονται ζωντανά, χωρὶς νὰ εἶναι, καθόσον στεροῦνται φωνῆς. Ὅταν ἀπευθύνης ἐρώτησιν, εἴτε πρὸς τὰ γραπτὰ κείμενα εἴτε πρὸς τὰ ζωγραφήματα, θέλων νὰ ἀντιληφθῆς τὸ νόημά των, αὐτὰ δὲν ἀπαντοῦν «σεμνῶς πάνυ σιγᾷ», σημαίνοντα ἐν καὶ μόνον, «ταῦτόν ἀεί»⁴.

1. Φαίδρ. 278 c.

2. Φαίδρ. 275 d κ.ε.

3. 276 a b. Ὁ Πλάτων φυσικὰ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ἐνταῦθα τὴν ἀπὸ τῆς διαλεκτικῆς παιδείας μάθησιν.

4. Φαίδρ. 275 d. Πρβλ. Πρωτ. 329 a: «ὡσπερ βιβλία οὐδὲν ἔχουσιν οὔτε ἀποκρίνασθαι οὔτε... ἐρῆσθαι». Πρβλ. καὶ Ἐπιστ. Β 314 c καὶ Ζ 343 a, ἐνθα λέγεται, ὅτι ἡ γλῶσσα κατ' ἀρχὴν εἶναι ἀσθενὴς νὰ ἐκφράσῃ τὸ ὄν: «τὸ τῶν λόγων ἀσθενές». Ἀλλὰ τὸ μειονέκτημα τοῦτο τοῦ λόγου ἐπιτείνεται, ὅταν τὰ «νενοημένα» τεθοῦν εἰς τὸν «ἀμετακίνητον» γραπτὸν λόγον. Πρβλ. καὶ Ἐπιστ. Ζ 341 c.

Τὰ κείμενα καὶ τὰ βιβλία, μόλις εὐρεθοῦν μακρὰν τοῦ ποιητοῦ πατρός των, κυλίνονται τῆδε κἀκεῖσε, πολλάκις εἰς χεῖρας ἀξίων, ἀλλὰ καὶ οὐχὶ σπανίως εἰς χεῖρας ἀδιαφόρων, ἀπαιδευτῶν¹ καὶ ἀναξίων. Κατὰ χριστιανικὴν ἔκφρασιν τοῦ πράγματος, συχνὰ «δίδονται τὰ ἅγια τοῖς κυσίην». Ὑπόκεινται δὲ εἰς παρανόησιν καὶ κακομεταχείρισιν τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀμυνθοῦν, ἀπόντος τοῦ πατρός των καὶ βοηθοῦ. Διότι εἶναι ἀσθενῆ ὁμοιώματα, μιμήματα καὶ εἰκόνες τοῦ ἀληθοῦς λόγου, εἰδωλα καὶ «μῦθος»², παραβαλλόμενα πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῆς ψυχῆς. Διὰ τὸν γράφοντα, τὰ γεννήματα τοῦ καλάμου του εἶναι «ὑπομνήματα»³ ἢ «φάρμακα ὑπομνήσεως»⁴, βοηθήματα τῆς ἀσθενοῦς μνήμης, ἰδίως κατὰ τὸ γῆρας. Διὰ δὲ τοὺς ἄλλους, πρὸς οὓς ὁ γράφων ἀπευθύνεται, ὁ γραπτὸς λόγος του εἶναι μὲν καὶ αὐτὸς εἶδος τι σπορᾶς, ἀλλ' ὅποια ἢ ἀντίθεσις τοῦ σπείρειν τούτου πρὸς τὴν φυτεῖαν γονίμων σπερμάτων διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς ἀνθρωπίνης ψυχᾶς! Ἡ τοῦ προφορικοῦ λόγου σπορὰ εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὴν σοβαρὰν, συστηματικὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶν γνώσεων γινομένην καλλιέργειαν δημητριακῶν καὶ τὰς ἄλλας συναφεῖς βραδυπορούσας γεωργίας, αἱ ὅποια ἀποδίδουν καρπὸν ὀκτῶ μῆνας μετὰ τὴν σπορὰν. Ἀντιθέτως ἢ σπορὰ διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου θὰ ἠδύνατο νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ πρόχειρον, «παιδιᾶς καὶ ἑορτῆς χάριν»⁵ φύτευμα βοτανῶν εἰς δοχεῖα καὶ χύτρας (γάστρας), αἱ ὅποια εὐπαθεῖς καὶ τρυφεραὶ φύονται καὶ ἀναπτύσσονται γοργῶς, εἰς ἡμέρας ὀκτώ. Ἡ σπορὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου εἶναι ὅ,τι ἢ θερινὴ ἑφήμερος καλλιέργεια εἰς «Ἀδώνιδος κήπους»⁶ κατὰ τὰς συναφεῖς ἑορτάς.

Παρὰ ταῦτα τὸ συγγράφειν εἶναι ἓν πανεύμορφον παιγνίον λόγων, ὅταν δύναται τις νὰ «μυθολογῆ»⁷ περὶ δικαιοσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, σωφρόνως καὶ εὐπρεπῶς⁸ παίζων. Ἡ παιδιὰ αὕτη τοῦ γραπτοῦ λόγου, διακρινομένη διὰ τῆς ποιότητος καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἀπὸ τὰς ἄλλας «φάυλας», ἀπλῶς ἠδονικὰς παιδιᾶς τοῦ ὑλικοῦ καθημερινοῦ βίου, εἶναι ἢ ἀδελφὴ τῆς σπουδῆς «παγκάλῃ παιδιᾶ»⁹. Οὕτως ὁ Πλάτων, υἱοθετῶν τὸν ἀπὸ τῶν Σοφιστῶν¹⁰ προερχόμενον χαρακτηρισμὸν τῶν συγγραμμάτων ὡς παιγνίων,

1. Ἐπιστ. Β 314 a : «εὐλαβοῦ μέντοι μήποτε ἐκπέσῃ ταῦτα εἰς ἀνθρώπους ἀπαιδευτούς».

2. Περὶ Φαίδρ. 276 e 3 «μυθολογοῦντα».

3. Φαίδρ. 276 d 3.

4. Φαίδρ. 275 a 5.

5. Φαίδρ. 276 b 5.

6. Φαίδρ. 276 b 3.

7. Φαίδρ. 276 e 3. Περὶ Πολιτικ. 268 d 3 κ.ε.

8. Φαίδρ. 274 b 6 : «τὸ δ' εὐπρεπείας δὴ γραφῆς πέρι καὶ ἀπρεπείας, πῆ γιγνώσκον καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ὅπη ἀπρεπῶς».

9. Φαίδρ. 276 e 1.

10. Γοργ. Ἐλέν. ἐγκ. 21 (Diels - Kranz, II, 1952). Περὶ καὶ Συμπ. 197 e.

ἐντάσσει αὐτὸν εἰς τὸ μεταφυσικὸν πλαίσιον τῆς περὶ μιμήσεως καὶ παιδιᾶς θεωρίας του, ἐπεκτείνει δὲ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πολιτικῶν, ἤτοι τοὺς νόμους¹. Οἷα δὲ σχέσις ὑπάρχει κατὰ τὸν Πλάτωνα μεταξὺ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου, ἢ αὐτὴ ὑπάρχει σχέσις τῆς ἄνευ νόμων ἀρχῆς τοῦ ὄντως βασιλέως ἢ «βασιλικοῦ ἀνδρός» πρὸς τὴν νομοκρατουμένην πολιτικὴν ἀρχήν. Εἰς τὸν «Πολιτικὸν»² τονίζεται, ὅτι ὁ γραπτὸς νόμος, ὡς τι ἄπλοῦν καὶ ἀψωστεωμένον, δὲν δύναται νὰ ἀνταποκριθῆ τελείως πρὸς τὸ πολυσύνθετον, ἐλαστικὸν καὶ ἀεικίνητον τῆς ζωῆς. Καθηλώνει κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς Ζ' Ἐπιστολῆς (343 a) τὰ «νενοημένα» τῆς πολιτικῆς σκέψεως καὶ πραγματικότητος εἰς τὸ «ἀμετακίνητον» τῆς γραπτῆς διατυπώσεως. Εἰς τὴν πόλιν τῶν θεῶν ἢ τῶν παίδων θεῶν, οἷα ἢ τῆς «Πολιτείας», οἱ ἐνσαρκοῦντες τὸν Λόγον φιλόσοφοι ἀρχοντες κυβερνοῦν ἄνευ γραπτῶν νόμων³. Εἰς τὴν δευτέραν ὁμως πόλιν, τὴν πολιτείαν τῶν «Νόμων», ἢ σωτηρία, συνοχὴ καὶ βελτίωσις τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἐξασφαλίζεται δι' αὐστηρῶς τηρητέων νόμων⁴.

Πρὸς τὴν παιδιὰν τῆς πολιτικῆς συγγραφῆς τῶν νόμων, τὸ σπουδαῖον τοῦτο πλατωνικὸν ἀντιτέχνημα τῆς λογογραφίας καὶ τῆς ποιήσεως τῶν χρόνων του, ἐστράφη ὁ πρεσβύτερος φιλόσοφος μὲ πάθος αὐτόχρομα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀνάλογον πρὸς τὸν μουσικὸν ἔρωτα, ὅστις ἐγέννησε τὰ «πάγκαλα» καὶ «μουσικῆ κεκραμένα»⁵, παίγνια τῶν γραπτῶν διαλόγων του, παραλλήλως πρὸς τὴν «σπουδὴν» τῆς ζώσης διαλεκτικῆς τῆς Ἀκαδημείας.

Εἰς τὸ παλαιὸν ἐρώτημα, διατί ὁ σωκρατικὸς καταφρονητὴς τοῦ γραπτοῦ λόγου Πλάτων δὲν ἐτήρησε τὴν ἰδίαν μὲ τὸν Διδάσκαλόν του ἀποκλειστικὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἀλλὰ προετίμησε νὰ γράψῃ καὶ μάλιστα τόσον πολλά, εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ἴσως παρέχει ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν ἢ προηγηθεῖσα σκιαγραφία τοῦ ἔργου τῆς «ἐπανορθώσεως», μὲ τὸ ὁποῖον ἢ παιδιὰ ἀνανεώνει καὶ διακοσμεῖ τὴν «σπουδὴν» τῆς παιδείας.

1. Ἐν Φαίδρ. 258 b - c, 277 d, 278 c, Συμπ. 209 c κ.έ., Ἐπιστ. Β 311 a, Ζ 844 c κ.έ. παραλληλία λογογραφίας, ποιήσεως καὶ νομοθεσίας. Κατὰ τοὺς «Νόμους» ὁμως (Θ 858 e) ἐξ ὅλων τῶν «γραμμάτων», ἤτοι τῶν γραπτῶν μνημείων, «τὰ περὶ τοὺς νόμους γεγραμμένα» φαίνονται «μακροῦ κάλλιστα τε καὶ ἀριστα».

2. Πολιτικ. 293 a κ.έ. Βλ. καὶ τὸ ἡμέτερον ἀρθρον «Πλάτωνος Πολιτικός» ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου».

3. Πρβλ. Πολιτ. Δ 423 d κ.έ., 425 b 7 κ.έ.: «νομοθετεῖν δ' αὐτὰ οἶμαι εὐηθες· οὔτε γάρ που γίγνεται οὔτ' ἂν μείνειεν λόγῳ τε καὶ γράμμασιν νομοθετηθέντα», Νόμ. Ζ 788 a 4.

4. Ὁ διάλογος «Πολιτικός» ὑποσημαίνει τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἄνευ νόμων κράτους τῆς «Πολιτείας» πρὸς τὸ νομοθετικῶς συντεταγμένον κράτος τῶν «Νόμων». Χαρακτηριστικὰ τῆς μεταξὺ γραπτοῦ καὶ ἀγράφου νόμου κινήσεως καὶ μετεωρίας βλ. ἐν Πολιτικ. 295 e, 298 d, 299 d.

5. Πολιτ. Γ' 403 a, Η 549 b.

Κατ' οὐσίαν ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Πλάτωνος δὲν ἦτο ἄλλο τι, εἰμὴ κίνησις συνεχῆς σκέψεως καὶ λόγου, σοφίας καὶ ἔρωτος, ἀπεργαζομένη τὴν θαυμασίαν ἐνότητα παιζούσης σπουδῆς καὶ σωφρονούσης παιδείας!

ε) Ἡ πλατωνικὴ ποίησις τοῦ ἀνθρώπου - παιγνίου.

Ἄξιος μακαρίου σπουδῆς Θεός.

Τί ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ ἄνθρωπος; Δημιούργημα θεῖον χάριν παιδείας ἢ γέννημα σπουδῆς τῶν Ἀθανάτων; Παίγνιον ἢ πλάσμα σπουδαῖον; Τοῦτο μᾶς εἶναι ἀγνωστον, λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἀρχὴν¹ τῶν «Νόμων» του. Ἀντὶ ὅμως νὰ προχωρήσῃ ἐνταῦθα εἰς «λόγον» περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, προτιμᾷ τὸν «μῦθον» καὶ τὴν παιδιάν τῆς εἰκόνας:

Εἰς τὴν σκηνὴν τῆς ζωῆς, ἐνθα κατὰ τὸν «Φίληβον»² παίζεται ἡ ἀνθρωπίνῃ τραγωδίᾳ καὶ κωμωδίᾳ, ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται ὡς νευρόσπαστος πλαγγών. Τοῦτο τὸ παίγνιον, ἡ πλαγγὼν «ἄνθρωπος», κινεῖται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ βίου ἄλλοτε ἄλλως, «ἐπ' ἐναντίας πράξεις, οὗ δὴ διωρισμένη ἀρετὴ καὶ κακία κεῖται»³, ὑπὸ δυνάμεων ἀντιθέτου φορᾶς. Τὴν κίνησιν ρυθμίζουν κινητήρια νεῦρα - σύρματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν εἶναι σιδηρᾶ καὶ σκληρᾶ, ἄλλα δὲ χρυσᾶ⁴ καὶ μαλακά. Τὰ πρῶτα ἀσκοῦν τὴν βιαίαν ἔλξιν τῶν παθῶν, ὁρμῶν καὶ ἐνστίκτων, τὰ δεύτερα ἀνθέλκουν ἡρέμα κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λογισμοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἔλξις τῆς πλαγγόνος «ἄνθρωπος» ὑπὸ τῶν χρυσῶν νεύρων τοῦ ὀρθοῦ λόγου δὲν εἶναι βιαία, ἀλλὰ πραεῖα, πρέπει αὕτη νὰ βοηθῆται, ἵνα ἡ χρυσῆ «ὄλκη» καὶ «ἀγωγή» ὑπερισχύῃ τῆς σιδηρᾶς, ὁ Λόγος νικᾷ τὰ πάθη, ἡ «ὄλκη» τὴν βίαν. Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν καθ' ἕκαστον ἄνθρωπον ὁ λογισμὸς, εἶναι διὰ τὴν πολιτικὴν κοινότητα ὁ νόμος. Ὁ νόμος ἀσκεῖ τὴν χρυσὴν καὶ ἱερὰν ὄλκην καὶ ἀγωγὴν τῶν πολιτῶν διὰ τοῦ Λόγου, τοῦ νοῦ τῆς πολιτείας, τοῦ μετέχοντος τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὡς ἐκ τῆς θείας προελεύσεως καὶ ἀρχῆς τῶν νόμων⁵.

Τὰ χρυσᾶ ὅμως νεῦρα τοῦ λογισμοῦ, μαλακὰ ὄντα, χρειάζονται, εἴπομεν, βοήθειαν. Ἴδου τὸ ἔργον τῆς παιδείας καὶ τῆς παιδευούσης παιδείας⁶:

1. Νόμ. Α 644 d 7 κ.έ.

2. Φιλήβ. 50 b.

3. Νόμ. Α 644 e 3 κ.έ. Περὶ καὶ Πολιτ. Ι 604 a 10 κ.έ.

4. Περὶ βλ. Ἡσιόδ. Ἔργ. 109 κ.έ. Πλάτ. Πολιτ. Γ 415 a κ.έ. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἰδιοφυῖα τῶν νέων καὶ ἐπιλογὴ ἡγετῶν. (Ἄρθρον ἐν τῇ περιοδ. «Ἡλιος», τόμ. 22 (1953), ἀρ. φ. 438).

5. Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ἡ προέλευσις τῶν νόμων κατὰ Πλάτωνα (περιοδ. «Ἀκτῖνες» 1954, ἀρ. φ. 47).

6. Νόμ. Α 645 b κ.έ.

Νὰ ὑποβοηθῆ τὴν ἔλξιν τοῦ Λόγου, νὰ ἐθίξῃ καὶ παιδεύῃ εἰς αὐτοκυριαρχίαν τοὺς πολίτας καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ νόμου¹.

Τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς παιγνίου καὶ τὴν ἀντιβολὴν του πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρώνουν τὸ Δ' καὶ Ζ' βιβλίον τῶν «Νόμων». Ἐν Δ 716 c εἰς τὴν σοφιστικὴν ἔκδοχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Πλάτων ἀντιτάσσει εὐθέως τὴν ἰδικήν του, καθ' ἣν ὄχι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Θεὸς εἶναι «πάντων χρημάτων μέτρον». Καὶ εἰς τὸ Ζ' βιβλίον (803 c κ.έ.) ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεισα εἰκὼν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὡς θεατρικῆς σκηνῆς, μὲ πρωταγωνιστὴν τὸ νευρόσπαστον ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπου - παιγνίου, συμπληροῦται διὰ τῆς ἐξῆς διευκρινήσεως: «φημι... φύσει εἶναι Θεὸν μὲν πάσης μακαρίου σπουδῆς ἄξιον, ἄνθρωπον δέ, ὅπερ εἶπομεν ἔμπροσθεν, Θεοῦ τι παίγνιον εἶναι μεμηχανημένον».

Τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν εἶναι ἄξια σπουδῆς². Παρὰ ταῦτα ὅμως, ἂν θεωρηθῆ ἀναγκαία μία σοβαρὰ καὶ προσήκουσα ἐξέτασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς του, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Θεόν, αὕτη θὰ ἀποδείξῃ, ὅτι μόνον ὁ Θεὸς εἶναι φύσει ἄξιος πάσης μακαρίου σπουδῆς. Διὰ τοῦτο τὸ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει θεῖον εἶναι τὸ «βέλτιστον»³ αὐτῆς, σπουδῆς δὲ ἄξιον ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου ἡ λατρεία καὶ θεραπεία τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν θυσιῶν, τῶν ὕμνων⁴, τῆς χορείας καὶ τῶν ἑορταστικῶν ἐν γένει παιδιῶν. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἄρα «σπουδὴ» τοῦ βίου εἶναι αἱ «παιδιαί», αἵτινες εἶναι ἔργα εἰρήνης καὶ ὄχι πολέμου. Οὕτως ἡ παράλληλος θεώρησις τῶν ἐννοιολογικῶν ζευγῶν: «Θεὸς - ἄνθρωπος» καὶ «σπουδὴ - παιδιά» ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν τρίτην ἐννοιολογικὴν δυάδα «εἰρήνη - πόλεμος», ἀφ' ἧς ἀφωρμήθη ἡ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας καὶ τῆς νομοθεσίας ζήτησις τοῦ Α' βιβλίου τῶν «Νόμων».

* * *

Τὸ νόημα τῆς παραλλήλου καὶ συγκριτικῆς θεωρήσεως τῶν εἰρημένων τριῶν ζευγῶν ἐννοιῶν δύναται νὰ συνοψισθῆ εἰς τὴν ἐξῆς κεφαλαιώδη ἀπό-

1. Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ νόμου ἀσκεῖται οὐ μόνον διὰ τῆς πειθοῦς, τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκουν ἰδίως τὰ διεξοδικὰ γενικά καὶ εἰδικὰ προοίμια τῆς νομοθεσίας τῶν «Νόμων», ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς βίας. Πρβλ. Νόμ. Β 660 a 5 καὶ Δ 718 b 2.

2. Νόμ. Ζ 803 b 3 κ.έ. Πρβλ. Πολιτ. Ι 604 b 12: «οὔτε τι τῶν ἀνθρωπίνων ἄξιον ὄν μεγάλης σπουδῆς». Πρβλ. Φιλ. 62 c: «εἴπερ γε ἡμῶν ὁ βίος ἐστὶ καὶ ὀπωσοῦν ποτε βίος», Εὐριπ. Ἄλκ. 802 καὶ ἀπ. 638, Ἀριστοφ. Βατρ. 1477, 1082.

3. Νόμ. Ζ 803 c 6.

4. Πρβλ. Φαίδρ. 265 c 1: «μυθικὸν τινα ὕμνον προσεπαίσαμεν», c 8, Ἐπιν. 980 a 9: «παιδιᾶ καλῆ χρωμένῳ καὶ τιμῶντι θεούς, ὕμνοις τε καὶ εὐδαιμονίᾳ γεραίροντι διάγειν τὸν αὐτοῦ βίον». Πρβλ. καὶ ἐν Νόμ. Ζ 796 e - 803 a τὰς θεωρητικὰς συζητήσεις περὶ μουσικῆς, ἐν αἷς ἐξαίρεται ὁ βαθύτατος θερησκευτικὸς χαρακτὴρ τῶν παιδιῶν.

δοσιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας τῆς παιδιᾶς, ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν κατακλείδα τῆς ὅλης μελέτης ἡμῶν :

Οἱ ἄνθρωποι συνήθως νομίζουν σπουδαῖόν τι τὸν πόλεμον ¹. Οὗτος ὅμως ἀπεδείχθη ἀναγκαῖον κακὸν ² καὶ νῦν ἀποδεικνύεται κακὸν δεινότερον, ὡς ὢν φύσει ἀλλότριος ³ πρὸς τὰς παιδιὰς καὶ τὴν παιδείαν, τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καὶ ἐν ταύτῳ σπουδαιότατα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Τοῦ βίου τούτου τῆς εἰρήνης ἢ «ὀρθότης» συνοψίζεται εἰς τὴν ἐξῆς παρακείμεσιν τοῦ Πλάτωνος :

*«παίζοντά ἐστιν διαβιωτέον τινὰς δὴ παι-
διάς, θύοντα καὶ ἄδοντα καὶ ὀρχούμενον,
ὥστε τοὺς μὲν θεοὺς ἴλεως αὐτῷ παρα-
σκευάζειν δυνατὸν εἶναι, τοὺς δ' ἐχθροὺς
ἀμύνεσθαι καὶ νικᾶν μαχόμενον» ⁴.*

Αἱ «ἐσπουδασμένοι» ⁵ καὶ παιδεύουσαι παιδιαὶ προάγουν τὴν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἀποκορυφοῦνται δὲ ἐν τῇ θεραπείᾳ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν ὡσαύτως κατατείνει καὶ καταλήγει καὶ τῆς παιδείας τὸ ἔργον :

«μέχρι περ ἂν πρὸς τὸν Θεὸν ἀφίκηται» ⁶.

Παιδιά καὶ παιδεία συναντῶνται κατὰ τὴν πλατωνικὴν αὐτὴν ὄπτασιν παρὰ τὸν θρόνον τοῦ ἀξίου πάσης μακαρίου σπουδῆς Θεοῦ !

1. Νόμ. Ζ 803 d 4.

2. Νόμ. Α 628 c 9 κ.έ.

3. Νόμ. Ζ 803 d 5 κ.έ.

4. Νόμ. Ζ 803 e.

5. Νόμ. Β 659 e β : «ῥδαί», «ἐπρδαί», «παιδιαὶ ἐσπουδασμένοι».

6. Νόμ. Α 643 a 7. Διὰ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπαιτεῖται προηγουμένως νὰ ἀφήσῃ τις τὰ ἔργα τῆς ἀνθρωπίνης σπουδῆς καὶ ἀσχολίας· πρβλ. Φαίδρ. 249 c - d : «ἐξιστάμενος δὲ τῶν ἀνθρωπίνων σπουδασμάτων καὶ πρὸς τῷ θεῷ γιγνώμενος», Θεαιτ. 176 b : «διὸ καὶ πειρασθαι χρὴ ἐνθένδε δεκτῆς φύσεως... φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ», Πολιτ. Ι 613 b, Νόμ. Ζ 792 d.

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

Μελέται Πλατωνικαί.

1. Platon und die Barbaren. Athen, 1938. Σελίδες 24.
2. Αί ιστορικαί γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμος Α', Βαρβαρικά. Ἀθήναι, 1938. Σελίδες η' + 160.
3. Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τοῦ Πλάτωνος. Ἀθήναι, 1939. Σελίδες 52.
4. Κράτος καὶ παιδεία κατὰ Πλάτωνα. Ἀθήναι 1939. Σελίδες 31.
5. Ἱστορικαὶ συγκρίσεις παρὰ Πλάτωνι. (Περιοδ. «Ἑλληνικά», τόμ. ΙΑ', 1939, σ. 5 - 11).
6. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «Μενεξένου» τοῦ Πλάτωνος. (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ 5' τόμου τῆς Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης. Μνημόσυνον Νικ. Παππαδάκι). Θεσσαλονίκη, 1947. Σελίδες 10.
7. Πλάτων καὶ Ἀθήναι. Αἱ ιστορικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος, τόμος Β', Ἑλληνικά, μέρος Ι. Ἀθήναι, 1950. Σελίδες 240.
8. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία τῶν Κλασσικῶν. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος «Θεάγης». (Περιοδ. «Πλάτων» τόμ. Β', 1950). Ἀθήναι. Σελίδες 16.
9. Σωκράτης καὶ Πλάτων. (Περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», τόμ. Ε', ἀρ. 56, 1950). Ἀθήναι. Σελίδες 5.
10. Πλάτων καὶ Κρήτη. Ἐν κεφάλαιον ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀνθρωπογεωγραφίας. (Περιοδ. «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. Ζ', 1953. Ἀφιέρωμα εἰς Ἰωάν. Καλιτσουνάκη). Ἡράκλειον. Σελίδες 16.
11. Ὁ παιδεύων διάλογος. (Περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 5', 1954). Σελίδες 16.
12. Πλάτων καὶ ἱστορία. (Περιοδ. «Πλάτων», τόμ. 5', 1954). Σελίδες 87.
13. Πλάτων. (Βίος, συγγράμματα, ἱστορία τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου, ἡ νεωτέρα πλατωνικὴ ἔρευνα, ὁ Πλάτων καὶ ἡ ἐποχὴ μας). Ἄρθρον ἐν τῷ ἐγκυκλοπ. λεξικῷ τοῦ «Ἡλίου». Σελίδες 20 (σχῆμα 4ον).
14. Πλάτωνος «Νόμοι». Ἄρθρον αὐτόθι. Σελίδες 16 (σχ. 4ον).
15. Πλάτωνος «Πολιτεία». Ἄρθρον αὐτόθι. Σελίδες 8 (σχ. 4ον).
16. Πλάτωνος «Πρωταγόρας», «Θεάγης», «Μενέξενος», «Φαῖδρος», «Φαίδων», «Πολιτικός», «Χαρμίδης». Ἄρθρα αὐτόθι.
17. Θεῖος φόβος. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1953 - 1954). Σελίδες 10.
18. Ἡ προέλευσις τῶν νόμων κατὰ Πλάτωνα. (Περιοδ. «Ἀκτίνες» ἀρ. 147, 1954). Ἀθήναι. Σελίδες 4.
19. Παιδιά καὶ Παιδεία. (Σωκράτης - Πλάτων - Ἀριστοτέλης). (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν. Ἀφιέρωμα εἰς Γεώργ. Χατζιδάκιον 1955 - 1956). Σελίδες 64.